

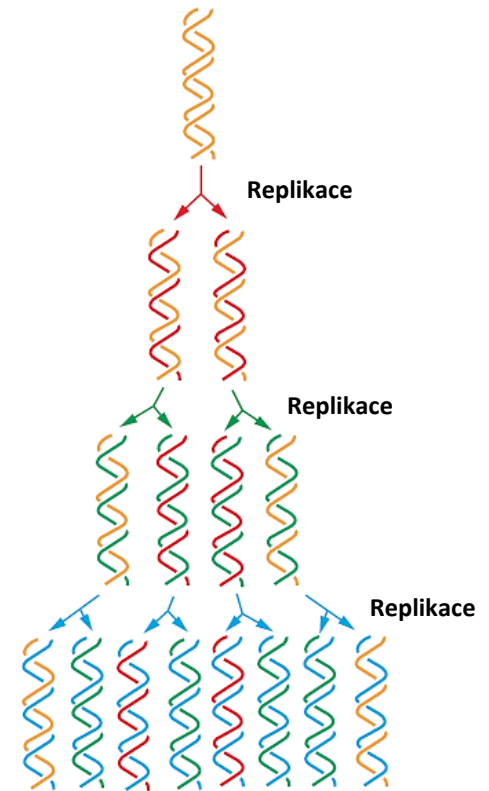
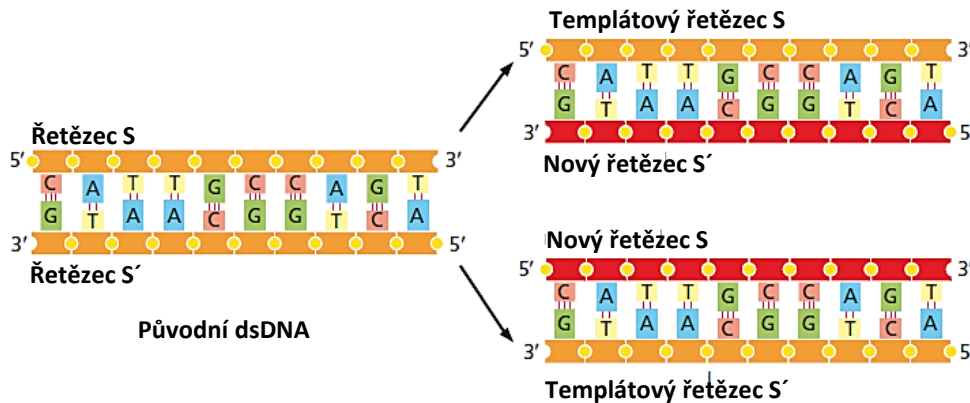
Molekulární biologie pro informatiky - 3

Replikace genomu, reparace a rekombinace DNA

Replikace DNA

Schopnost buňky přežít a množit se závisí na přesném zdvojení genetického materiálu. K replikaci DNA musí dojít před rozdělením buňky, aby mohly vzniknout dvě dceřiné, geneticky identické buňky. Při každém dělení musí buňka zkopírovat svůj genom s mimořádnou přesností a dostatečnou rychlostí.

Replikace DNA je umožněna párováním bází. Komplementarita řetězců v dsDNA umožňuje, aby po separaci řetězců sloužil každý z nich jako templát pro syntézu nového vlákna.

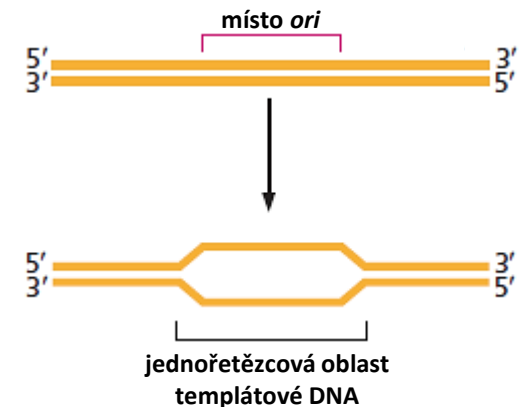
Replikace DNA

Probíhá ve třech fázích

- 1. iniciace** - zahájení replikace (*ori*), vazba replikačních proteinů, tvorba replikační vidlice
- 2. elongace** - syntéza řetězce DNA
- 3. terminace** - zakončení replikace daného replikonu

Počátek replikace (místo *ori*)

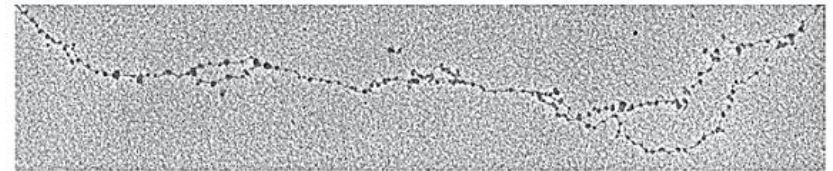
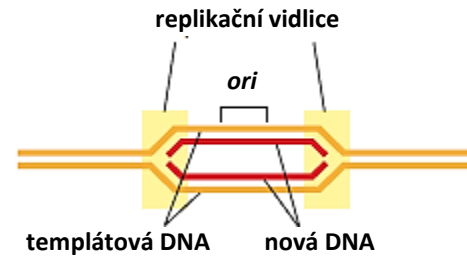
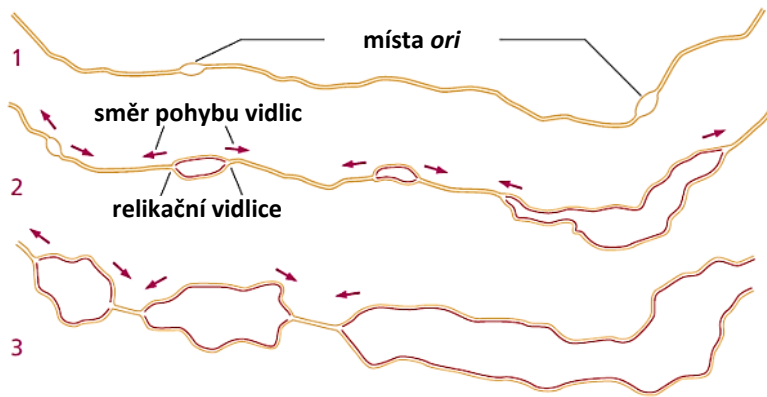
- specifická sekvence DNA, na které se zahajuje její replikace
- sekvence bohatá na AT páry rozpoznávána iniciačními proteiny
- vazba iniciačních proteinů narušuje vodíkové vazby mezi řetězci dsDNA
- do otevřené struktury dsDNA se váží proteiny zodpovědné za vlastní replikaci DNA
- přítomno na každém replikonu
- u bakterií 1x na chromozomu
- u člověka ~ 10.000x na jaderné DNA, v průměru 220x na chromozom

Replikace DNA

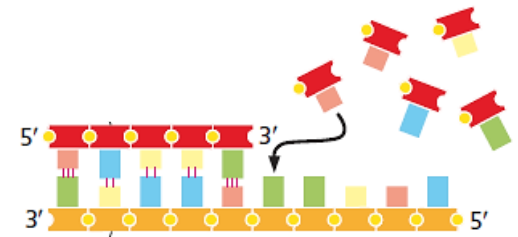
Replikační vidlice

- struktura ve tvaru „Y“, kterou má DNA během své replikace
- při dvousměrné replikaci se vytvoří dvě vidlice, které se pohybují v opačných směrech od místa *ori*
- rychlost pohybu - bakterie ~ 1000 nukleotidů / s
- člověk ~ 100 nukleotidů / s

DNA polymeráza

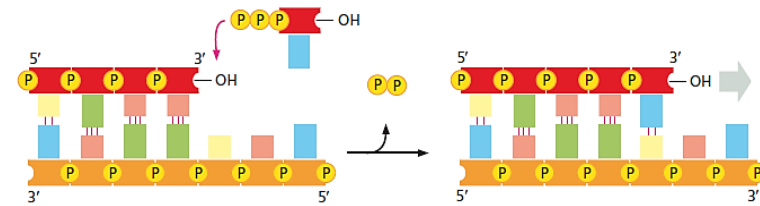
- tvorba nové DNA za využití jednoho z původních řetězců jako templátu
- katalyzuje připojení nukleotidů k 3' konci rostoucího řetězce DNA
- tvorba fosfodiesterové vazby mezi dNTP a DNA

Replikace bakteriální chromozomové DNA

DNA-polymerázy

- DNA-dependentní-DNA-polymerázy, 5' → 3' polymerace
- vyžadují přítomnost primeru (DNA či RNA)

1. DNA-polymeráza I (Kornbergův enzym)

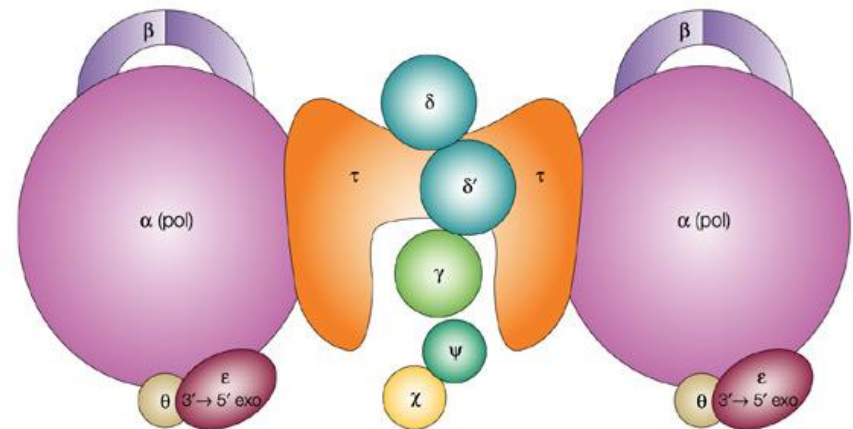
- DNA-primer, 10 nukleotidů/s, 5'-3' a 3'-5' exonukleázová aktivita
- odstranění RNA-primerů, syntéza DNA mezi Okazakiho fragmenty, opravy DNA

2. DNA-polymeráza II

- polymerázová a 3'-5' exonukleázová aktivita, záložní polymeráza, opravy DNA

3. DNA-polymeráza III

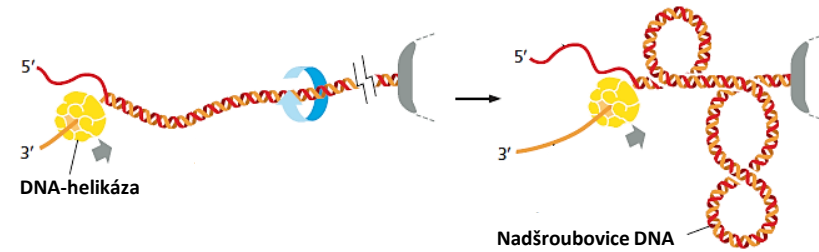
- RNA-primer, oligomerní protein
- katalytické jádro (α , θ , ϵ) - 8 nukleotidů/s, 3'-5' exonukleázová aktivita
- spojeny v dimer (τ) - 20 nukleotidů/s, procesivní pro 11 nukleotidů
- β -svorka - stabilizuje úseky dsDNA čímž mnohonásobně zvyšuje procesivitu dimeru
- γ -komplex ($\gamma_2\delta\delta'\psi\chi$) - nakládá β -svorku na DNA v místech RNA-primerů
- 500 nukleotidů/s, procesivita pro celou molekulu DNA
- replikace DNA, opravy DNA

Replikace bakteriální chromozomové DNA

DNA-helikázy

- odvíjení komplementárních řetězců v dsDNA
- při replikaci se uplatňují DnaB-protein a γ -protein

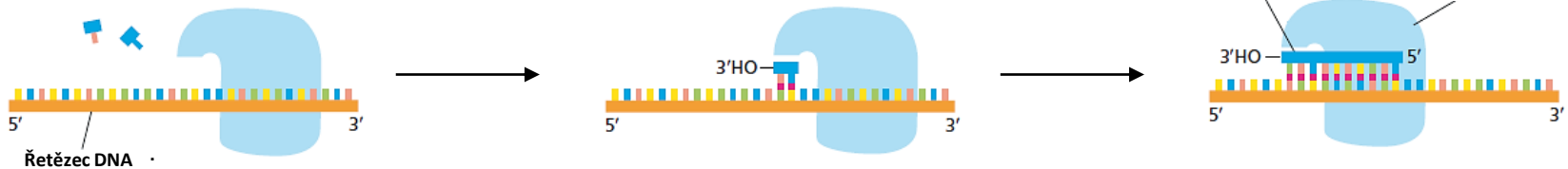
DNA-gyráza

- topoisomeráza II
- před replikační vidlicí mění kladné nadšroubovicové závity na záporné

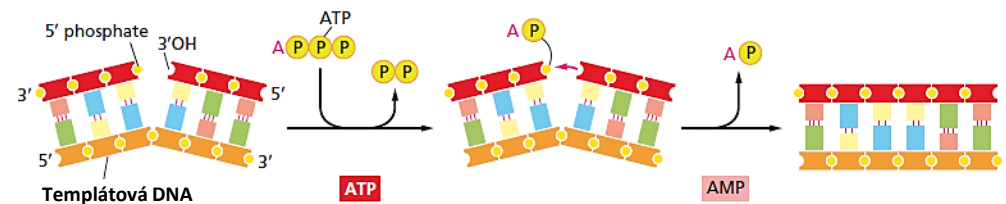
DNA-primáza

- DNA-dependentní-RNA-polymeráza, syntéza RNA-primerů

DNA-ligáza

- ligace polynukleotidových řetězců
- spojení Okazakiho fragmentů

Semikontinuální syntéza dsDNA při replikaci

Vedoucí DNA řetězec

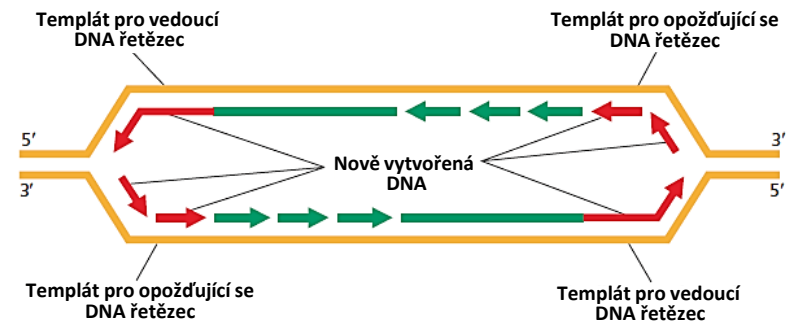
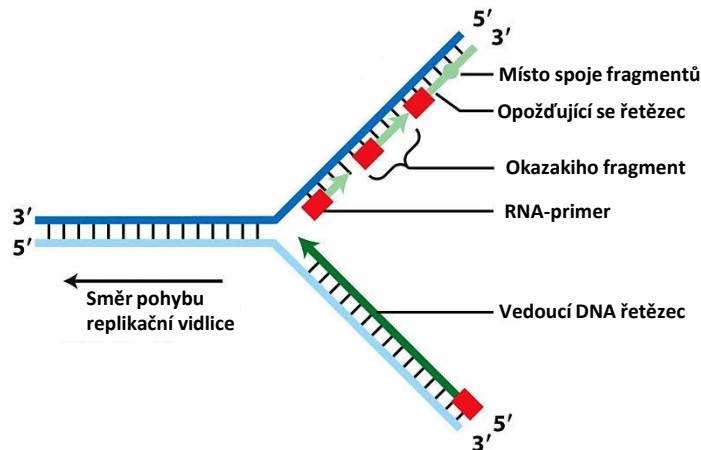
- syntetizován kontinuálně na matricovém řetězci orientovaném 3'→5'
- jeden RNA-primer v místě *ori*

Opožďující se DNA řetězec

- syntetizován diskontinuálně přes Okazakiho fragmenty na matricovém řetězci orientovaném 3'→5'
- RNA-primer pro každý Okazakiho fragment
- RNA-primery odbourány od 5'-konce
- prodloužení Okazakiho fragmentů syntézou na 3'-konci a jejich spojení do souvislého řetězce DNA

Oba nové řetězce DNA syntetizuje jedna molekula DNA-polymerázy III

Obousměrná replikační vidlice

Iniciace replikace

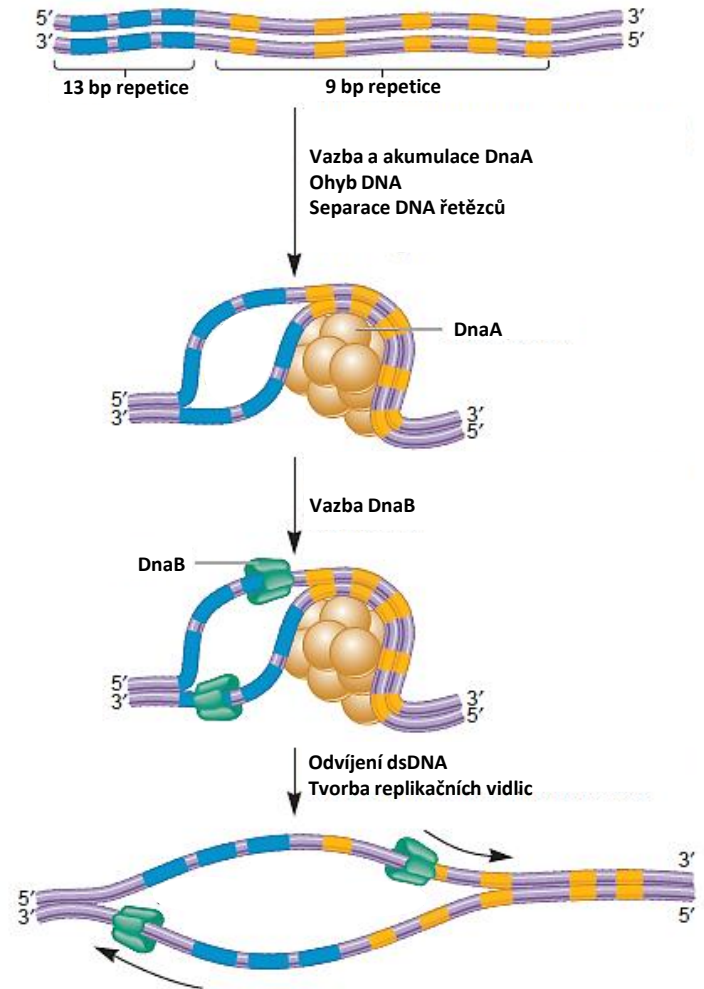
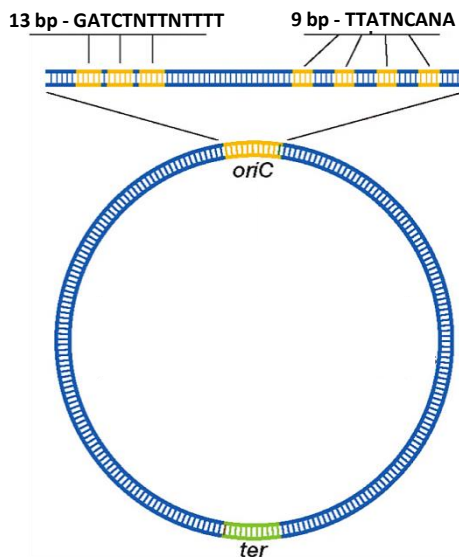
Počátek replikace *oriC*

- 245bp
- 13 bp tandemová repetice: bohatá na AT páry
- 9 bp repetice: vazba DnaA

DnaA - rozeznává *oriC* a převádějí jej do otevřené formy

DnaB - helikáza, vazba z obou stran na otevřený úsek DNA
- odvíjení dsDNA za vzniku replikačních vidlic

SSB-proteiny - vazba na jednořetězcové úseky

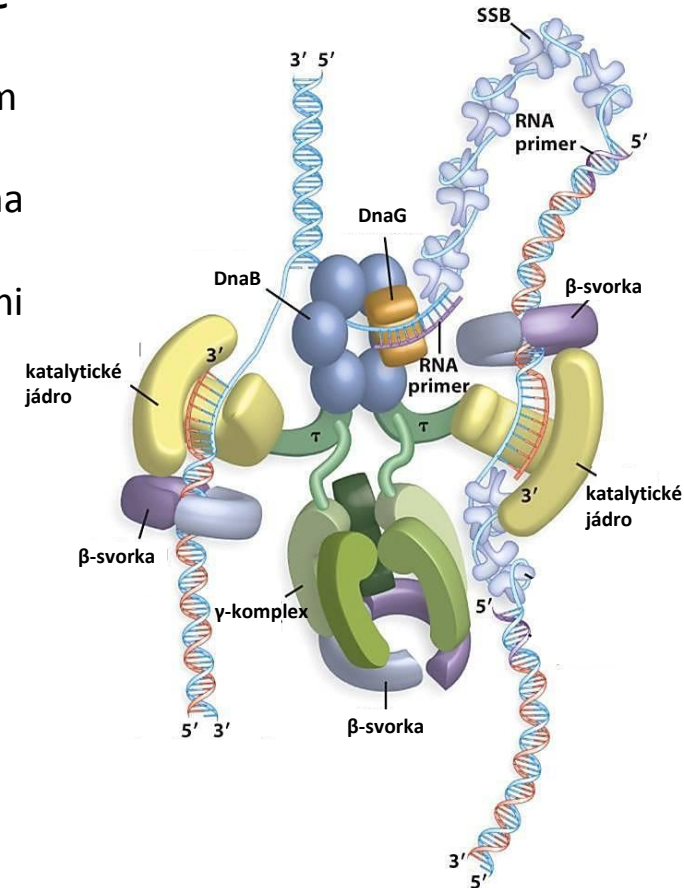
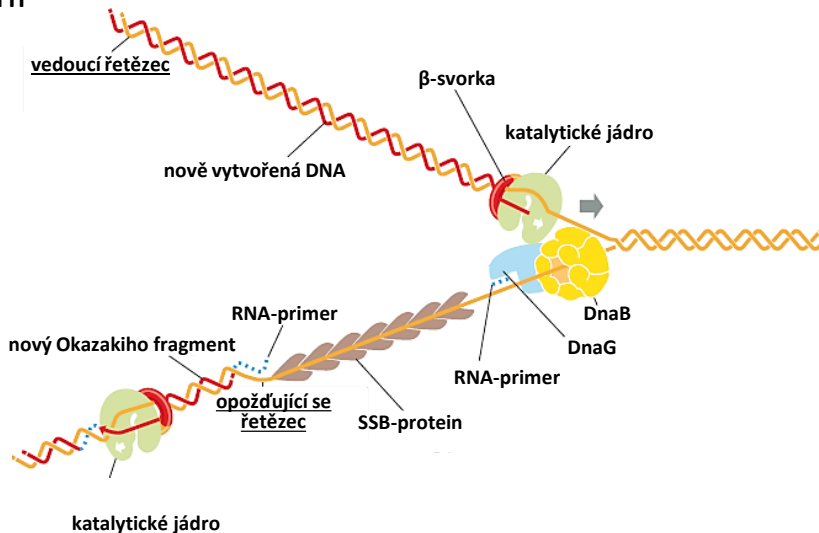

Elongace replikace

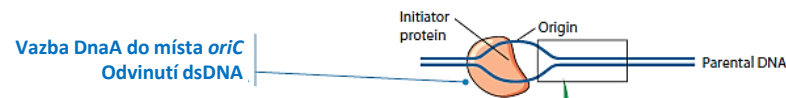
- syntéza obou dceřiných DNA řetězců vyžaduje RNA-primer
- u vedoucího DNA řetězce jeden RNA-primer na počátku replikace
- u opoždujícího se DNA řetězce je RNA-primer na začátku každého Okazakiho fragmentu
- primozom = komplex DnaB s navázaným proteinem DnaG, DNA-primázou tvořící RNA-primery

Koordinace syntézy obou DNA řetězců ve směru replikační vidlice

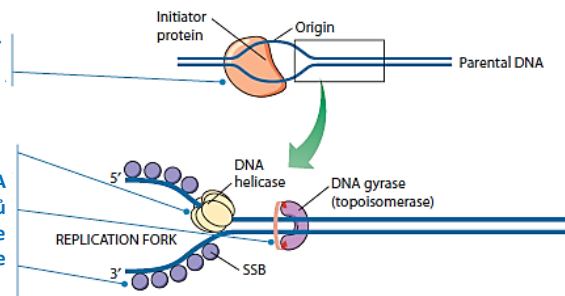
- umožněna ohybem DNA a strukturou DNA-polymerázy III
- katalytická jádra DNA-polymerázy III umístěna každé na jednom matricovém DNA řetězci
- γ -komplex umístěn asymetricky, opakovaně nakládá β -svorky na opoždující se řetězec
- pohyb katalytického jádra DNA-polymerázy III mezi jednotlivými β -svorkami

Elongace replikace

Vazba DnaB, která pokračuje v odvíjení dsDNA
DNA-gyráza uvolňuje napětí tvorbou záporných nadšroubovcových závitů
SSB-proteiny udržují řetězce DNA oddělené a přístupné replikace
Vytvoření replikační vidlice

Tvorba souvislého řetězce z Okazakiho fragmentů

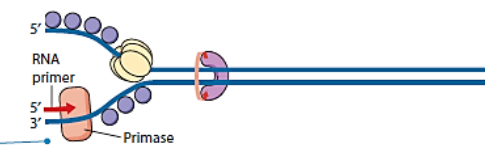
DNA-polymeráza I

- postupuje za DNA-polymerázou III
- odbourává z 5'-konců RNA-primery
- na 3'-konec předchozího Okazakiho fragmentu napojuje dNTP

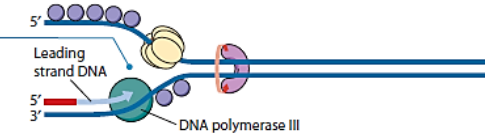
DNA-ligáza

- spojuje doplněné fragmenty

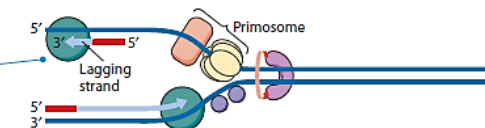
Vazba DnaG a syntéza RNA-primeru na vedoucím řetězci

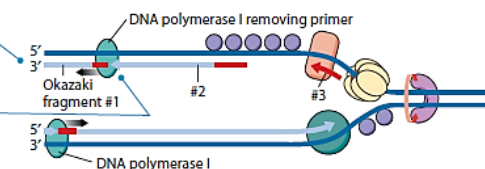
DNA-polymeráza III syntetizuje vedoucí řetězec

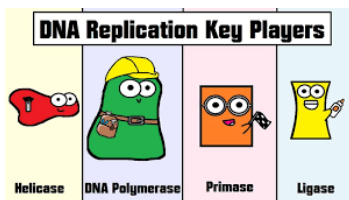
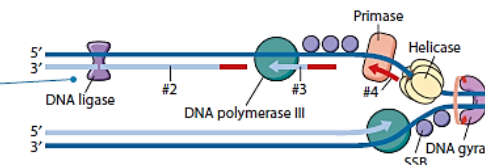
Tvorba RNA-primeru na opoždějícím se řetězci
DNA-polymeráza III syntetizuje opoždějící se řetězec

Tvorba dalších RNA-primerů na opoždějícím se řetězci
DNA-polymeráza III syntetizuje Okazakiho fragmenty
DNA-polymeráza I odstraňuje RNA-primery a zaplňuje jejich místo DNA

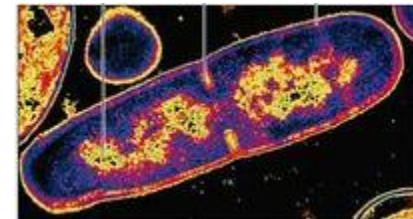
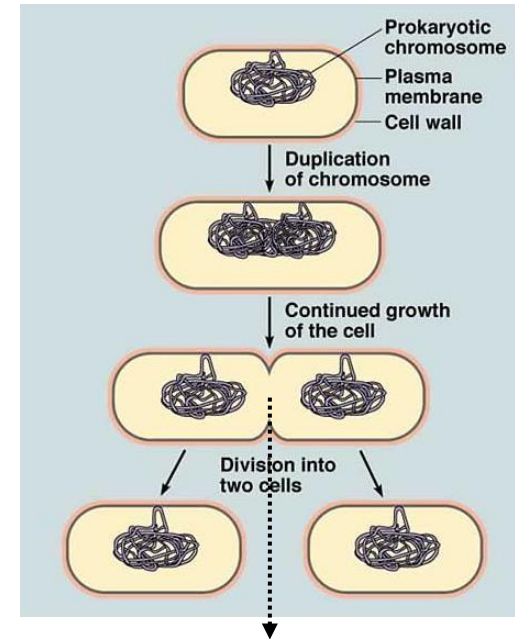
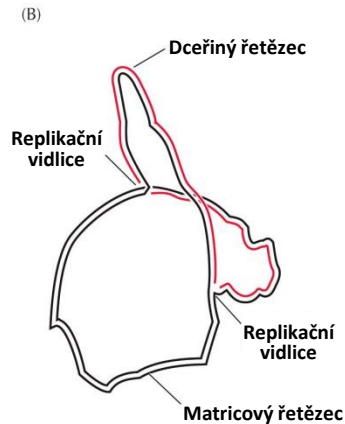
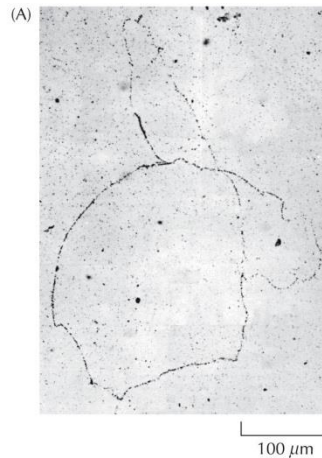
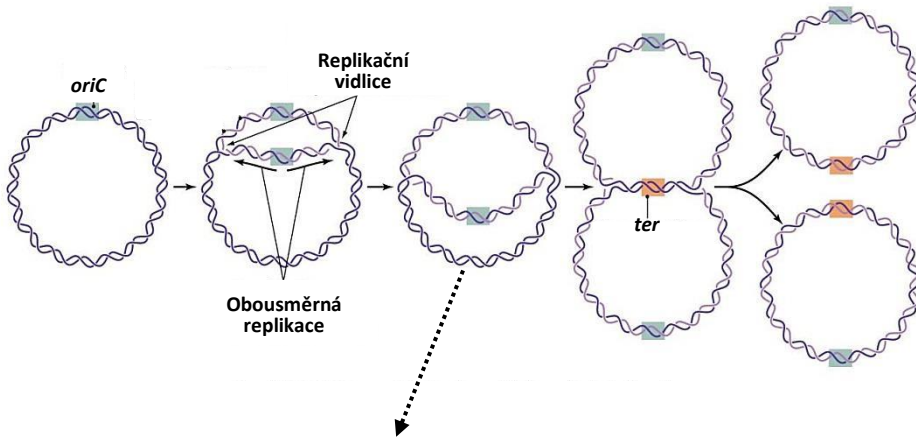

DNA-ligáza spojuje přilehlé Okazakiho fragmenty do souvislého řetězce

Terminace replikace

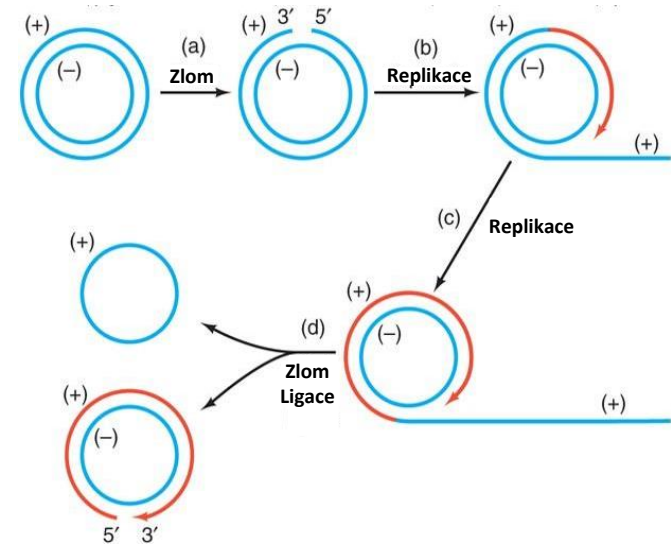
- replikace bakteriálního chromozomu končí na specifických sekvencích = terminátor replikace, *ter*
- vazba specifických proteinů, které inhibují DnaB a zastavují tvorbu replikační vidlice
- funkce topoizomerázy typu II při oddělení vzniklých chromozomů

Replikace plazmidové DNA

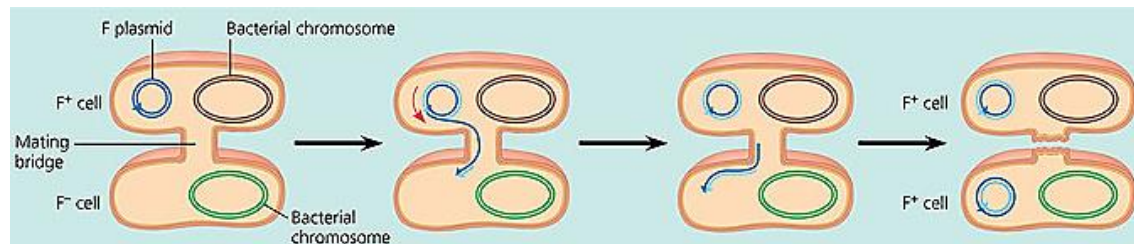
Replikace plazmidů otáčivou kružnicí

- rozlišení pozitivního (+) a negativního (-) řetězce
- začíná v místě *ori*, kde Rep-protein štěpí (+) řetězec
- vzniklý 3'-konec je prodlužován, (+) řetězec je vytlačován
- po dokončení kružnice štěpí Rep-protein (+) řetězec mezi původní a novou DNA
- volné konce řetězců spojeny DNA-ligázou
- vzniká (i) kružnicová dsDNA (původní (-) a nový (+) řetězec)
(ii) kružnicová ssDNA (původní (+) řetězec), který se dosyntetizuje přes Okazakiho fragmenty

Replikace konjugativních plazmidů během konjugace

- interakce pilusu donorové buňky s recipientní aktivuje endonukleázu, která štěpí místo *ori*
- replikaci otáčivou kružnicí, vytlačovaný (+) řetězec přestupuje do recipientní buňky
- (-) řetězec zůstává v donorové buňce a syntéza na něm probíhá kontinuálně
- původní (+) řetězec se v recipientní buňce dosyntetizuje přes Okazakiho fragmenty

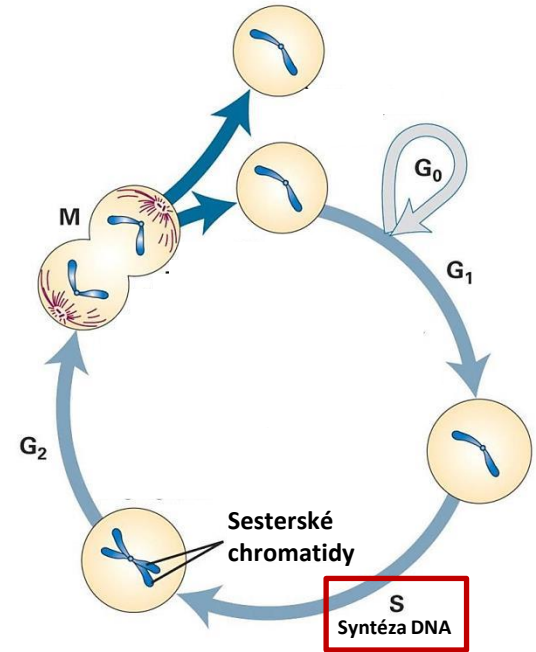
Replikace chromozomové DNA u eukaryot

Podobné rysy jako u replikace bakteriálního chromozomu:

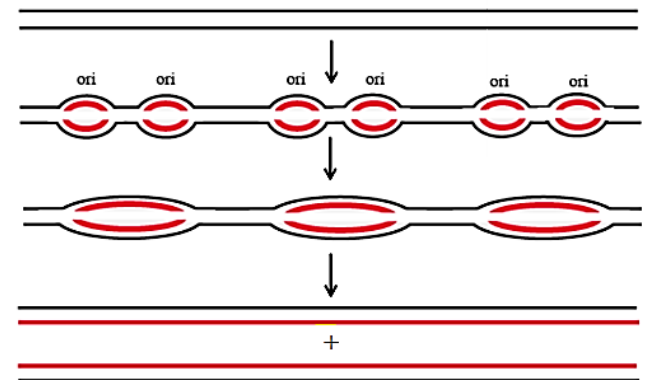
- semikonzervativní a semikontinuální způsob replikace
- organizace replikační vidlice
- analogní sestava replikačních proteinů
- fáze iniciace, elongace a terminace

Odlišnosti od replikace prokaryot:

- replikace DNA omezena do S-fáze buněčného cyklu
- přítomnost nukleozomů
- mnohonásobná místa počátku replikace
- problém s doreplikováním konců lineární molekuly DNA

Druh	Velikost genomu (bp)	Rychlost syntézy DNA (kbp/min)	Počet počátků replikace
<i>E. coli</i>	4,6 x 10 ⁶	30	1
<i>S. cerevisiae</i>	1,4 x 10 ⁷	3	330
<i>D. melanogaster</i>	1,8 x 10 ⁸	2,6	3.500
<i>Mus musculus</i>	2,5 x 10 ⁹	2,2	25.000
<i>Homo sapiens</i>	3,2 x 10 ⁹	3	>10.000 ?

Replikace chromozomové DNA u eukaryot

DNA-polymerázy

u eukaryot nalezeno nejméně 13 druhů	$\alpha, \delta, \varepsilon$	nezbytné pro replikaci DNA
	β	opravy DNA
	γ	replikace mitDNA
	$\tau, \kappa, \eta, \dots$	funkce neznámá

DNA-polymeráza α

- tetramer, dvě podjednotky fungují jako RNA-primáza
- tvorba RNA-primerů a části Okazakiho fragmentů
- mírná procesivita, 5'-3' exonukleázová aktivita

DNA-polymeráza β

- monomer, syntéza krátkých řetězců při reparaci DNA
- nízká procesivita, 5'-3' exonukleázová aktivita

DNA-polymeráza γ

- dimer, syntéza mitochondriální DNA
- vysoká procesivita, 5'-3' a 3'-5' exonukleázová aktivita

DNA-polymeráza δ

- interakce s proteiny RCF a PCNA
- dokončení syntézy Okazakiho fragmentů
- vysoká procesivita v asociaci s PCNA-proteinem, 5'-3' a 3'-5' exonukleázová aktivita

DNA-polymeráza ε

- úzce souvisí s δ , hlavní polymeráza pro syntézu vedoucího řetězce

Iniciace replikace

Replikační počátky po 1 - 300 kbp

- u nižších eukaryot (kvasinky) specifické sekvence (ARS) dlouhé 100 - 200 bp
- savčí chromozomy bez specifických sekvencí, zóny bohaté na AT páry dlouhé 500 - 50.000 bp

Pre-iniciační komplex

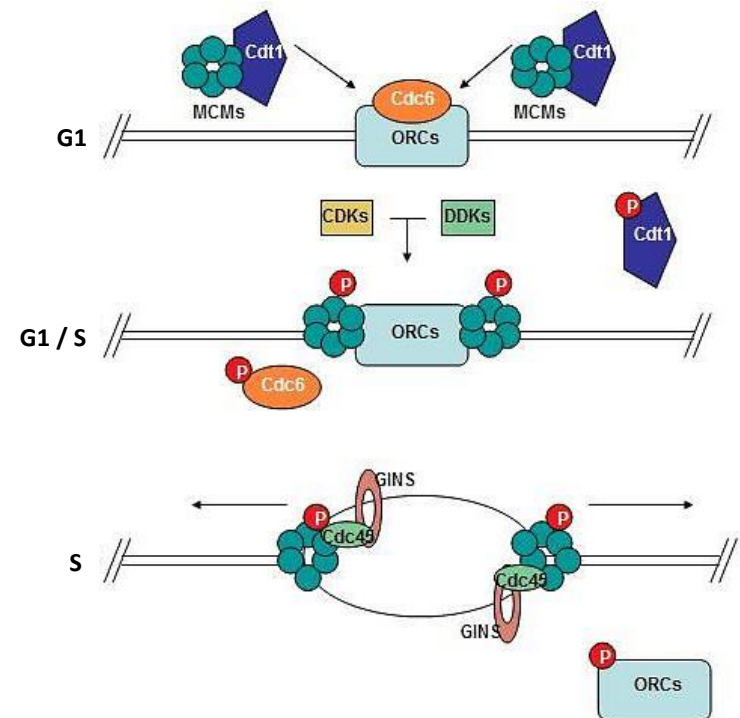
- sestaven v G1 fázi buněčného cyklu
- replikační počátek rozeznán proteinem ORC
- vazba CDC6 a CDT1
- společně umožňují vazbu komplexu MCM2-7

Při vstupu do S-fáze jsou složky pre-iniciačního komplexu fosforylovány, což vede k uvolnění již nepotřebných složek a k aktivaci MCM2-7.

Iniciační komplex

- Mcm2-7 spolu s dalšími proteiny (CDC45, GINS) plní funkci DNA-helikázy a odvíjí DNA
- zároveň do replikační vidlice váží DNA-polymerázy

Výsledkem iniciace je založení replikační vidlice v počátcích replikace a vazba proteinů, které se budou účastnit elongační fáze replikace.

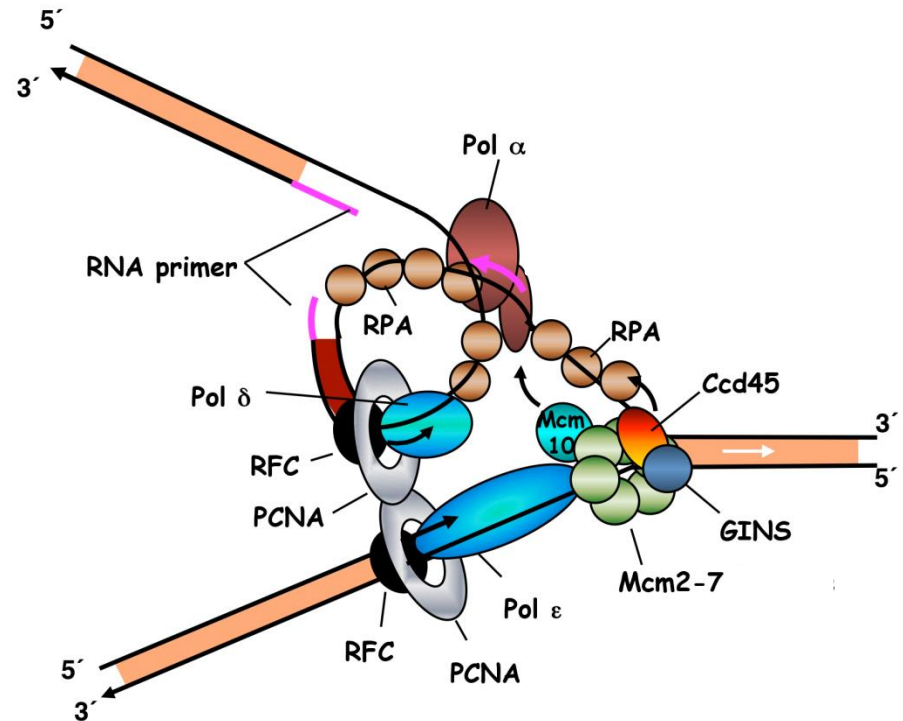
Elongace replikace

Vedoucí řetězec

- jediný primer vytvořený DNA-polymerázou α , jejíž součástí je primáza
- RFC-protein nakládá PCNA na konec RNA-primeru
- PCNA-protein vytěsňuje DNA-polymerázu α
- zvyšuje procesivitu DNA-polymerázy ϵ , která se na něj váže a syntetizuje DNA

Opožďující se řetězec

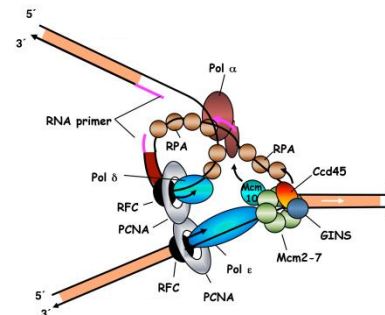
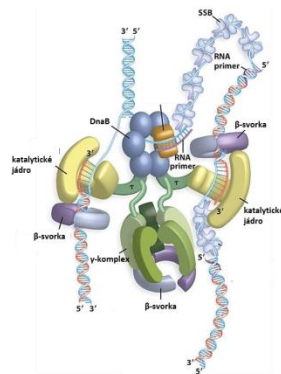
- jednořetězcové úseky pokryty proteinem RPA
- syntéza zahájena DNA-polymerázou α
- ta vytvoří RNA-primer (10 nt) a část DNA Okazakiho fragmentu (10-20 nt)
- vytlačena proteinem PCNA
- RNA-primery odstraňuje z 5'-konce RNázaH
- Okazakiho fragmenty dokončeny DNA-polymerázou δ a spojeny DNA-ligázou

Složky bakteriálního a eukaryotického replizomu

Funkce	Bakterie	Eukaryota
Rozpoznání <i>ori</i>	DnaA	ORC
Vazba helikázy k DNA	DnaC	CDT1, CDC6
Helikáza	DnaB	MCM komplex
Relaxace DNA	DNA-gyráza	Topoizomeráza II
Ochrana ss řetězců	SSB	RPA
Primáza	DnaG	Pol α
Syntéza vedoucího řetězce	Pol3	Pol ϵ
Syntéza opožďujícího se řetězce	Pol3	Pol α , Pol δ
Posuvná svorka	β -svorka	PCNA
Nakládání svorky	γ -komplex	RCF
Odstranění RNA-primeru	Pol1	RnázaH
Dokončení Okazakiho fragmentů	Pol1	Pol δ
Spojení Okazakiho fragmentů	DNA-ligáza	DNA-ligáza

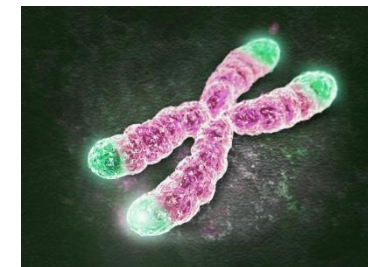
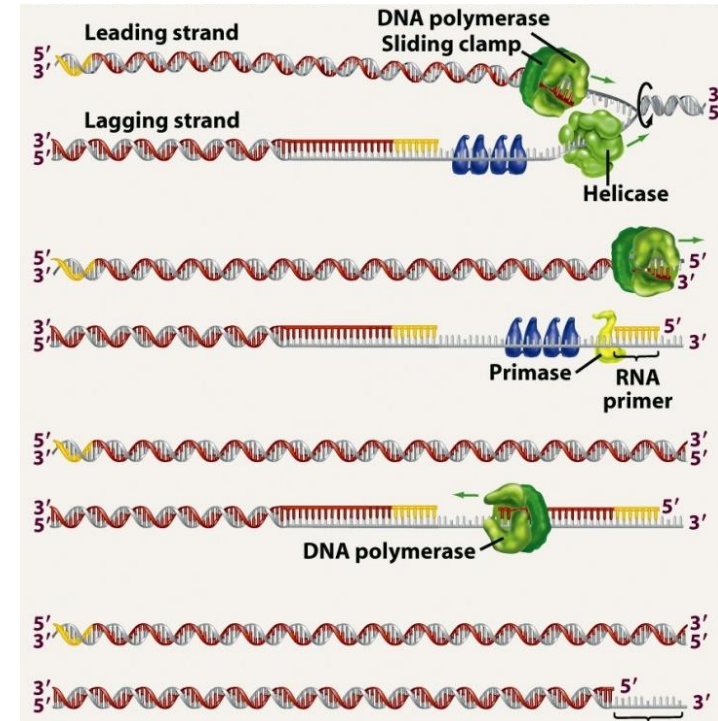
Terminace replikace

Problém zakončení replikace lineárních dsDNA

- po odstranění RNA-primeru na 3'-konci matricového řetězce pro opožďující se řetězec vzniká prázdné místo, které nemůže DNA-polymeráza zaplnit, protože nemá na co napojovat dNTP
- bez strategie, jak tento úsek doreplikovat by docházelo ke zkracování chromozomů a ztrátě GI

Telomery

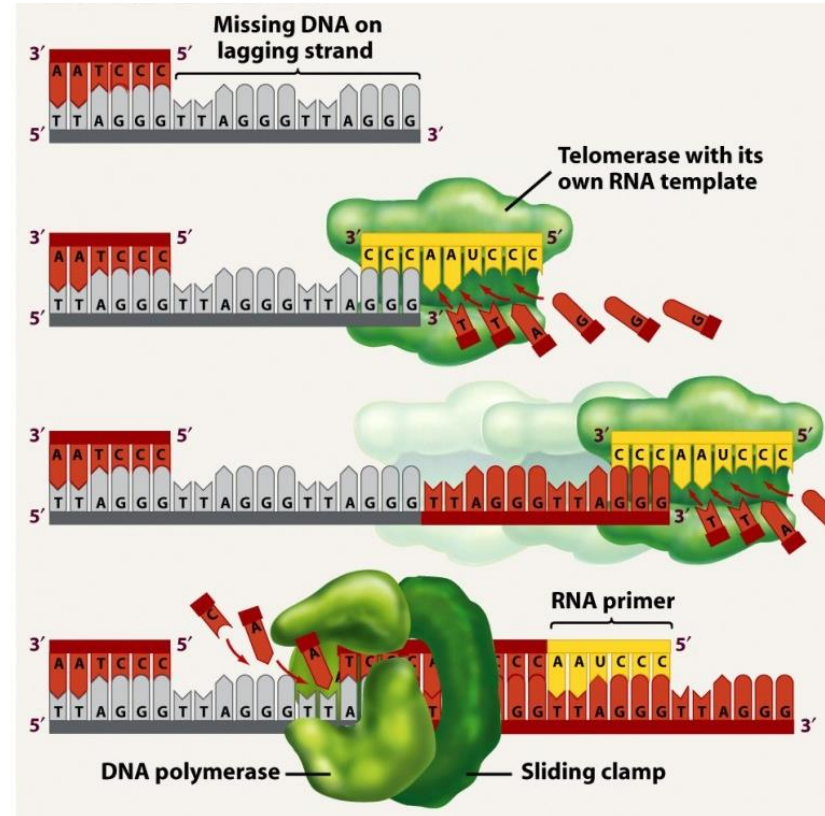
- konce eukaryotických chromozomů, které je chrání před degradací
- druhově specifické telomerické sekvence
- vazba telomerázy, která udržuje jejich délku
- u buněk bez telomerázy dochází ke zkracování telomer (~50-150 bp / dělení)
- senescence či smrt buněk po zkrácení telomer pod kritickou hranici
- telomery jsou rozeznány jako skutečné konce chromozomů a buňka je dokáže odlišit od dvouřetězcových zlomů uprostřed chromozomů

Terminace replikace

Telomeráza

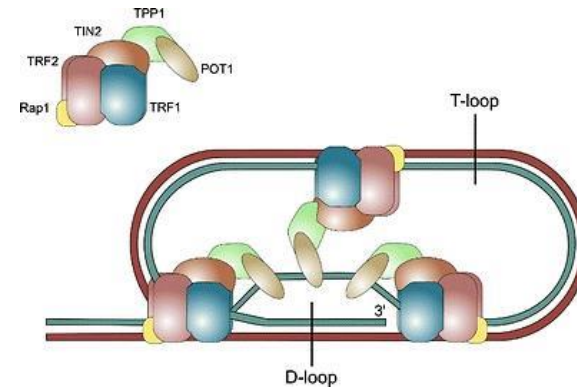
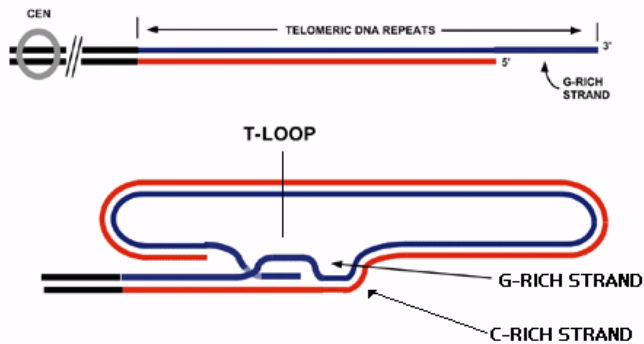
- umožňuje dokončit syntézu dceřiných řetězců na 3'-koncích matricové DNA
- ribonukleoproteinový komplex složený z
  - (i) RNA - působí jako templát
    - sekvence komplementární k telomerickým sekvencím
  - (ii) RNA-dependentní-DNA-polymerázy
- ke konci replikace se přes RNA složku váže k přečnívajícímu 3'-konci DNA
- tento konec využívá jako primer a podle RNA matrice ho prodlužuje o telomerické sekvence
- syntéza tandemových repetit je zajištěna translokací telomerázy podél vznikajícího řetězce
- na prodlouženém 3'-konci vytvoří replikační enzymy další Okazakiho fragment a původní délka chromozomu je zachována
- přítomna v zárodečných buňkách, nepřítomna v somatických buňkách
- reaktivace v nádorových buňkách

Terminace replikace

Ochrana přechřívajících 3'-koců chromozomů

- telomerické sekvence se ohýbají a vytvářejí strukturu telomerické smyčky (T-smyčka)
- ssDNA na konci řetězce se zanořuje do dsDNA úseku a tvoří trojvláknovou strukturu (D-smyčka)
- celou strukturu stabilizuje komplex proteinů = shelterin
  - u lidí TRF1, TRF2, TIN2, POT1, TPP1, RAP1
  - vazba na ss či ds úseky DNA, ochrana před endonukleázami
  - potlačení opravných mechanismů DNA, regulace telomerázy

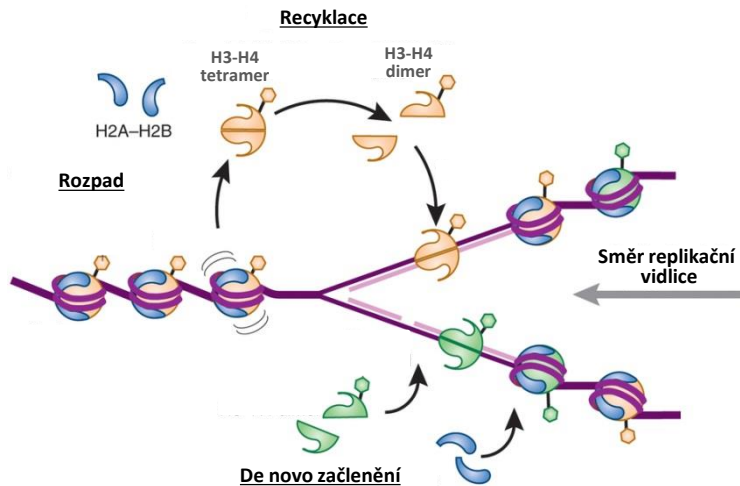
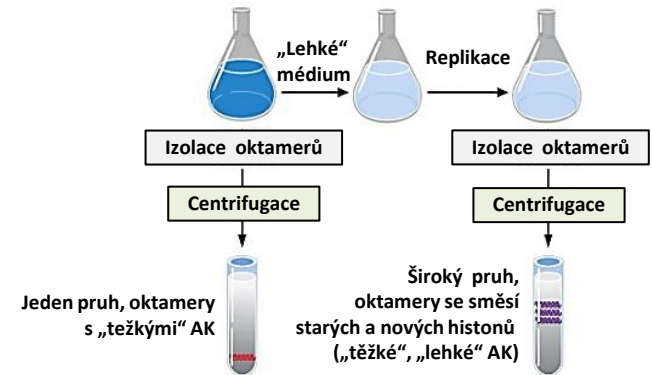
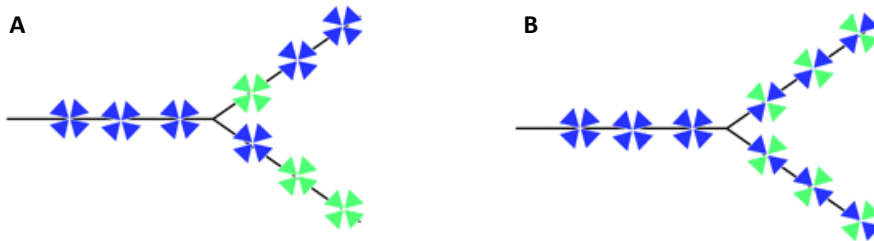
Replikativní senescence

- způsobena zkrácením telomer a rozpadem T-smyčky
- buňky zastaví růst, vstoupí do senescence nebo spustí apoptózu
- brání tak nestabilitám v genomu a vývoji nádorů
- telomery by byly rozeznány jako poškození DNA
- odhalené konce by mohly vést k fúzi chromatid či chromozomů

Nukleozomy během replikace

Během G1 a S fáze buněčného cyklu jsou syntetizovány histony nutné pro zdvojení nukleozomů během replikace DNA.

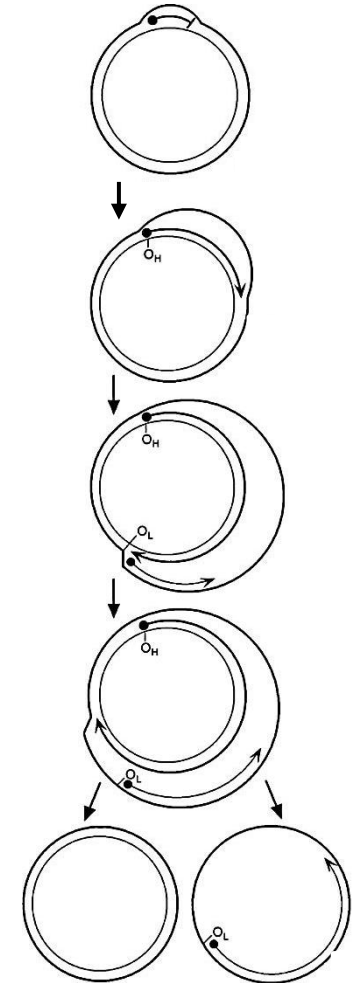
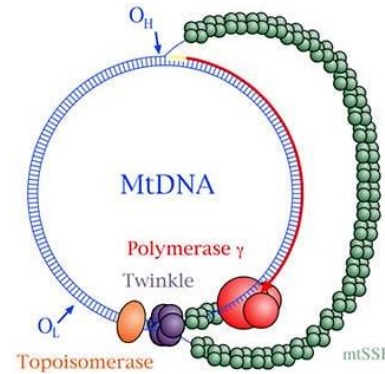
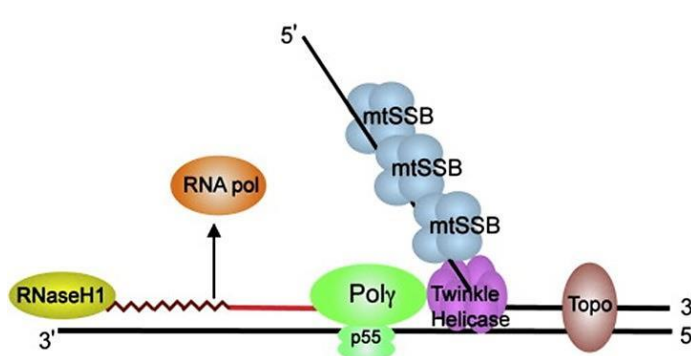
Teoretické způsoby využití původních a nových histonů v dceřiných nukleozomech

- nukleozomy se během replikace rozpadají
- rychlé opětovné sestavní nukleozomů po replikaci
- na umístění histonů do nových nukleozomů se podílí faktor CAF-1 za pomoci ASF1
- nové oktamery jsou náhodnou směsí původních a nových histonů

Replikace mitochondriální DNA u eukaryot

Replikační vidlice mitochondriální DNA

- kružnicová dsDNA z těžkého (H) a lehkého (L) řetězce
- každý řetězec obsahuje své místo *ori*
- D-smyčka: oblast vytěsnění H-řetězce
vazba primeru párujícího se s L-řetězcem
- od primeru začíná syntéza nového H-řetězce za současného vytěšňování řetězce původního
- po uvolnění místa *oriL* začíná syntéza nového L-řetězce

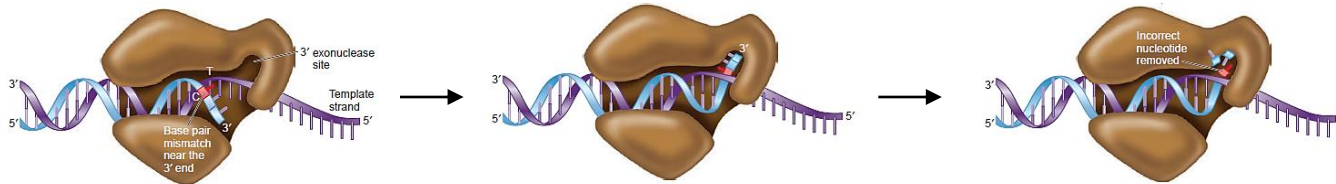
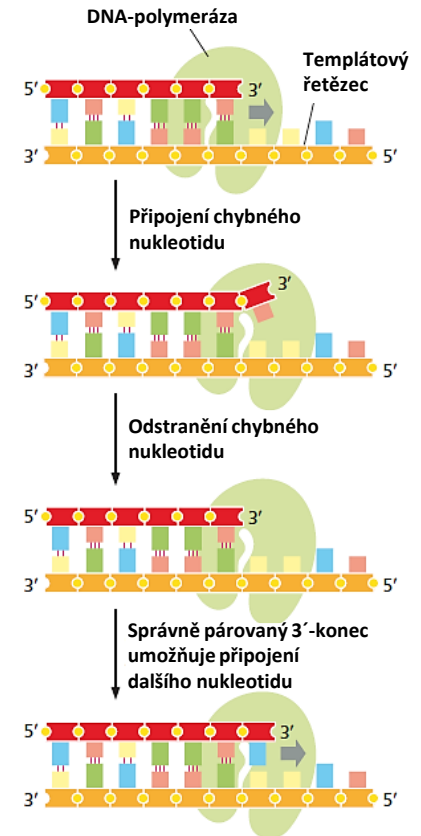
Přesnost replikace DNA

Chybovost DNA-polymerázy je jedna chyba na každých 10^7 bází.
Přesnost replikace DNA zajištěna komplementárním párováním bází a vlastnostmi DNA-polymerázy:

- (i) přednostní připojení nukleotidů se správným párováním
- (ii) odstranění chybně připojeného nt procesem zvaným proofreading

Proofreading

- kontrolní čtení, které probíhá během syntézy DNA
- kontrola správného párování začleněných nukleotidů
- špatně začleněný nukleotid odstraněn 3'-5' exonukleázovou aktivitou DNA-polymerázy
- polymerační a korekční aktivita DNA-polymerázy zajištěna různými katalytickými doménami enzymu
- podmíněn syntézou DNA řetězce ve směru 5'-3'

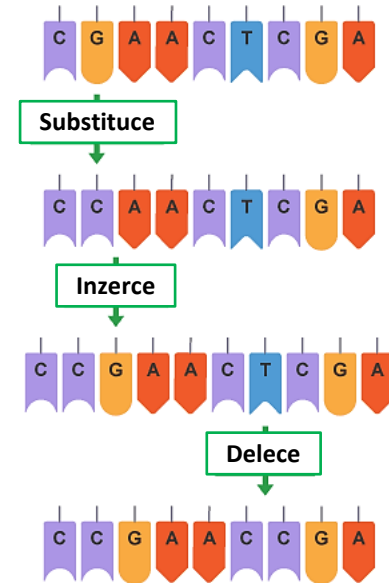

Molekulární podstata mutagenese

- zachování genomu buněk vyžaduje - přesnost replikace DNA
- schopnost opravit poškozenou DNA
- genom buněk je poškozován jak reaktivními molekulami pocházejícími z buňky, tak vnějšími vlivy
- i přes opravné mechanismy dochází ke vzniku mutací
- mutace jsou dědičné změny genotypu, jejichž molekulární podstatou jsou nukleotidové substituce, delece a inserce

Substituce

- výměna nukleotidu
- tranzice: výměna purinové báze za purinovou či pyrimidinové za pyrimidinovou
- transverze: výměna purinové báze za pyrimidinovou či naopak
- synonymní substituce: vznik kodónu se stejným smyslem
AAG (Lys) ---> AAA (Lys)
- nesmyslná mutace: vznik terminačního kodonu
AAG (Lys) ---> TAG (STOP)
- neutrální substituce: změnou aminokyseliny se nemění konformace peptidového řetězce
AAG (Lys) ---> AGG (Arg)
- mutace měnící smysl kodonu
AAG (Trp) ---> ACG (Thr)

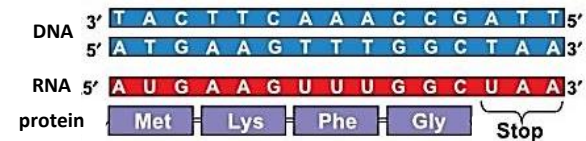

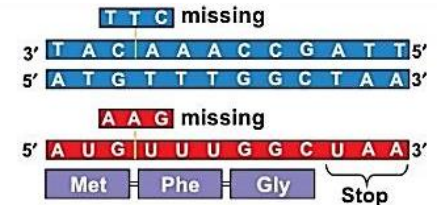
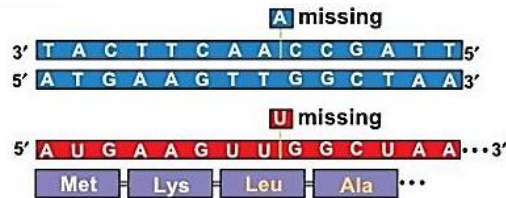
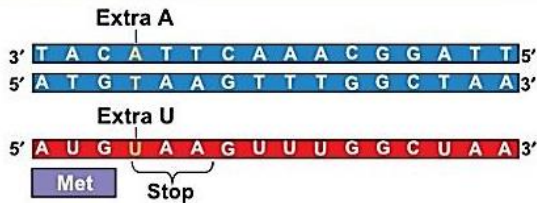
Molekulární podstata mutagenese

Delece, inserce

- ztráta / vložení jednoho nebo více nukleotidů
- posunové mutace: změna čtecího rámce

jednonukleotidová inserce   jednonukleotidová delece   trinukleotidová delece

Standardní alela: převládá v populaci, funkční

Mutantní alela: alela vzniklá mutací, její četnost v populaci nepřesahuje 1 %, nemusí být funkční

Spontánní mutace: vznikají bez účinku mutagenu

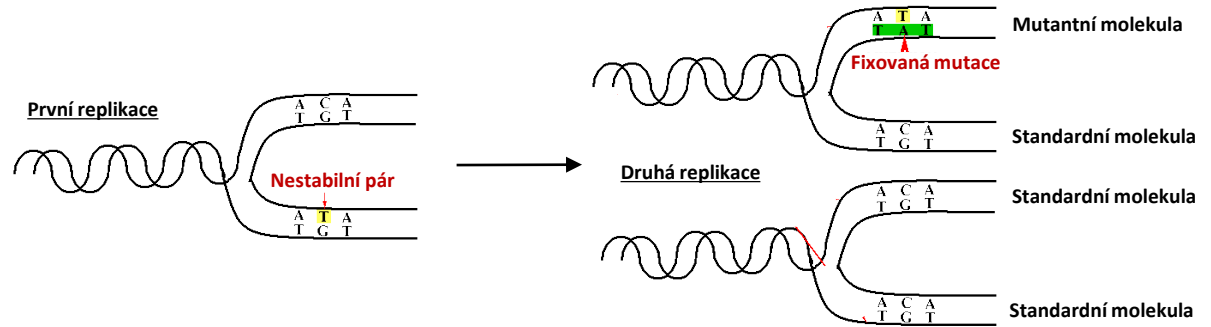
Indukované mutace: vyvolané mutagenem

Mutagen

- fyzikální nebo chemické agens vyvolávající mutace
- působí genotoxicky, poškozují genotyp
- promutagen není přímo mutagenní, metabolickou aktivací přeměněn na mutagen

Spontánní mutace

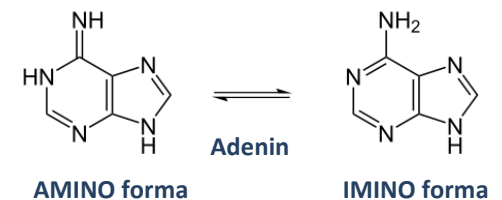
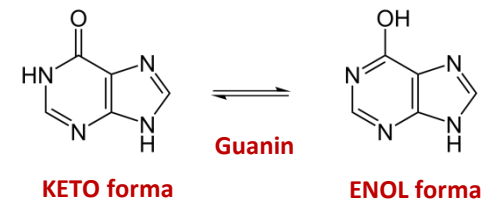
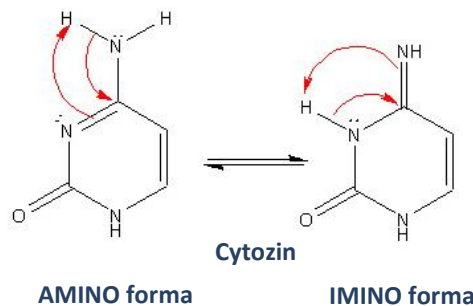
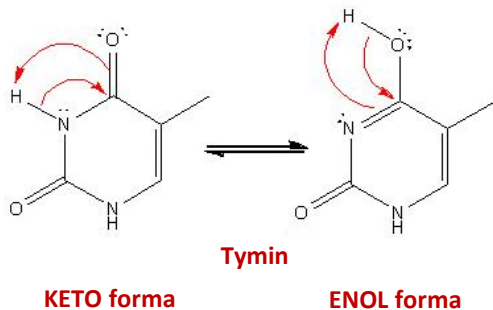
Pokud není chybné párování bází opraveno, dochází při dalších replikacích k fixaci mutace.

Chybné páry bází mohou vzniknout během replikace díky chemickým vlastnostem bází a těmto dějům:

1. Tautomerní změny bází

- stabilní tautomery podléhají Watson-Crickovu párování
- přechodné tautomery mohou tvořit páry AC, GT
- frekvence výskytu 10^{-4} - 10^{-5} / na nukleotid a replikační cyklus

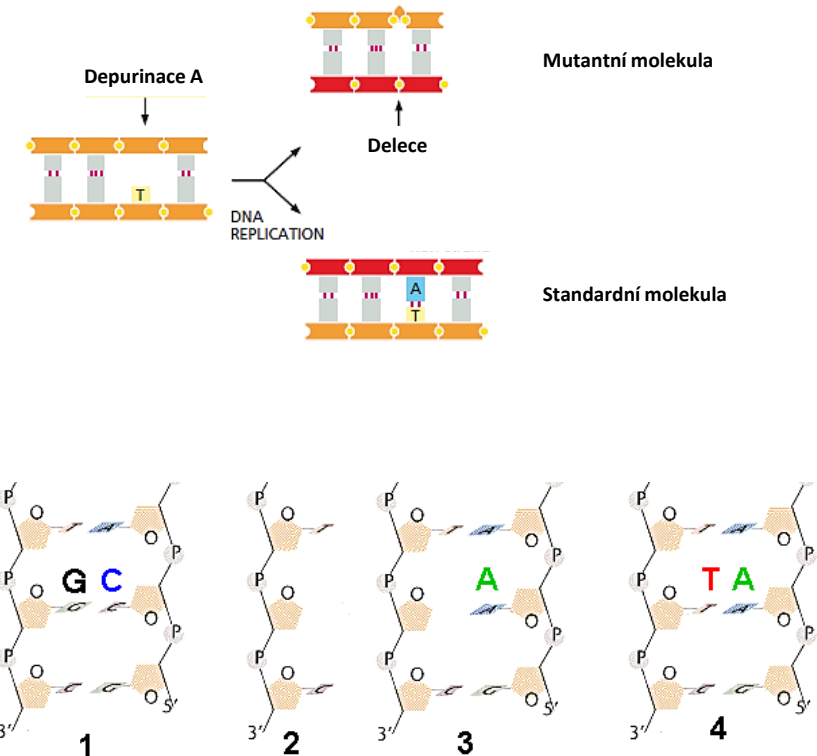
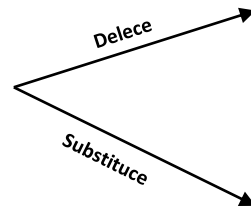
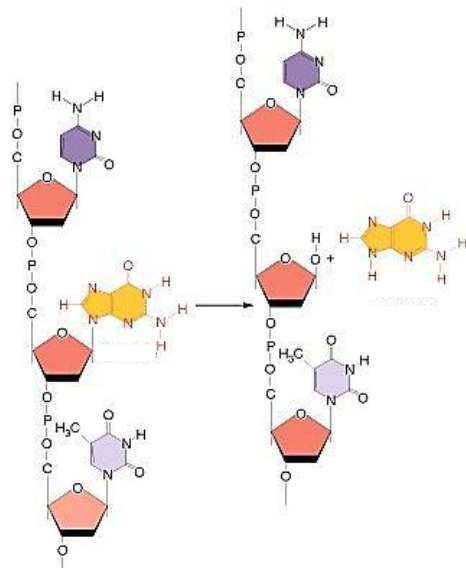
Spontánní mutace

2. Kolísavost párování bází

- uplatňuje se při čtení genetického kódu, ale může se vytvořit i při replikaci
- vznik párů CT, GA, TG

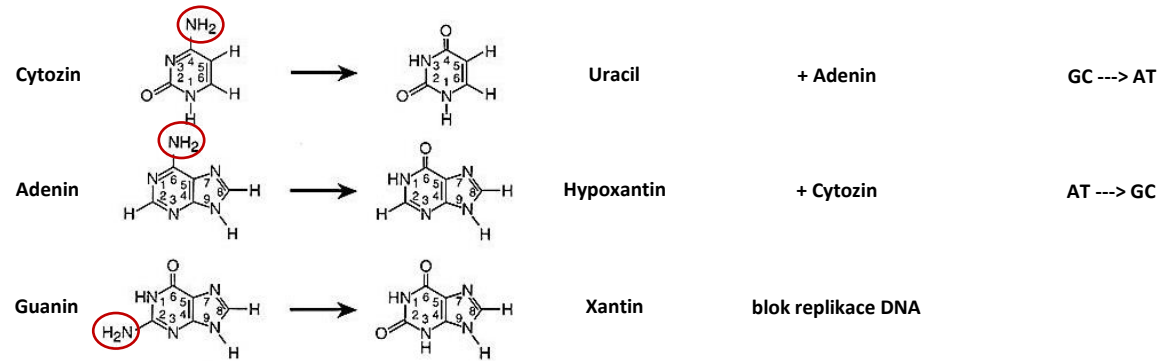
3. Depurinace a depyrimidinace

- přerušení glykosidické vazby mezi bází a cukrem, následná ztráta báze, vznik AP místa
- po replikaci může vzniknout substituce (přednostně A) či delece
- několik tisíc událostí / den v genomu savců
- depurinace častější

Spontánní mutace

4. Deaminace

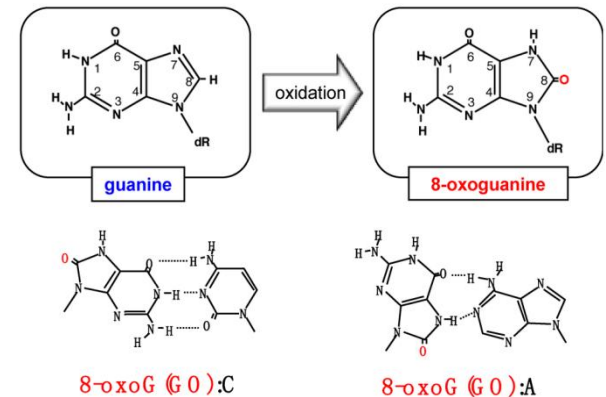
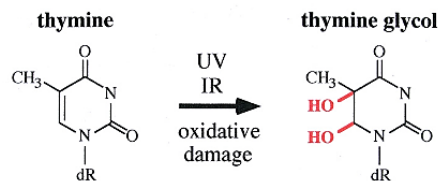

5. Inkorporace uracilu do DNA

- místo tyminu
- během replikace účinně odstraňován uracil-DNA-glykosylázou
- volné dUTP odbourávají dUTPázou
- dUMP vzniká z dCMP, a využívá se pro biosyntézu dTMP, při inhibici této biosyntézy roste pravděpodobnost, že se uracil zařadí do DNA

6. Oxidativní poškození DNA

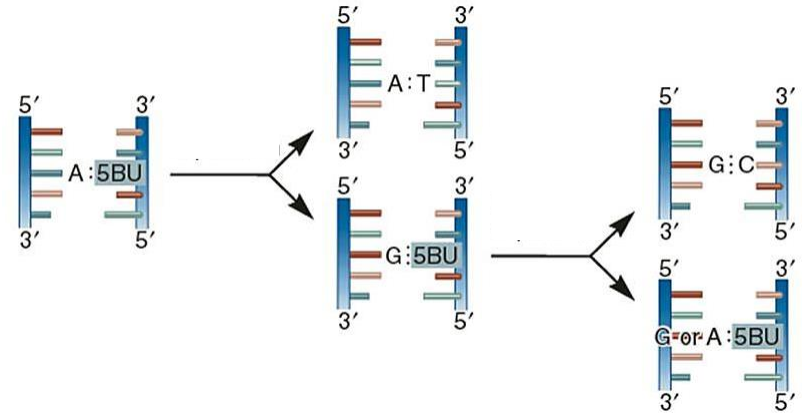
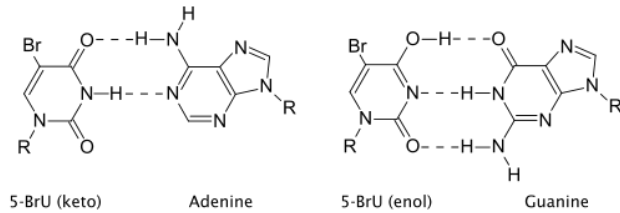
- vyvolává především hydroxylový radikál (OH●)
- 8-oxodeoxyguanozin (8-OxoG) se přednostně se páruje s A
- tyminglykol zastavuje replikaci

Indukované mutace - chemomutageny

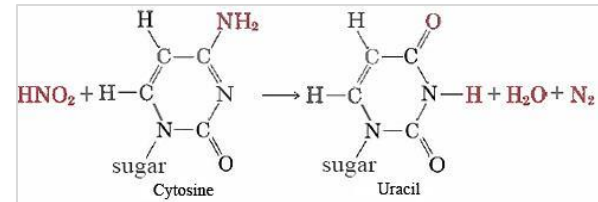
Analogy bází

- purinové a pyrimidinové deriváty
- strukturálně podobné bázím, inkorporace do NK
- např. 5-brómuracil: analog tyminu, AT → GC

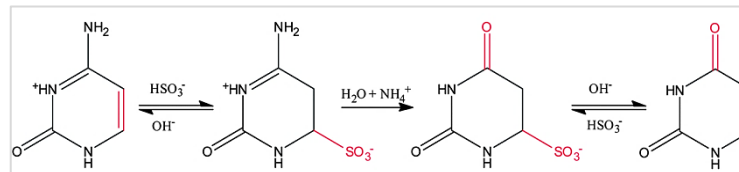
Kyselina dusitá (HNO₂)

- oxidativní deaminace bází, AT ↔ GC
- vznik v žaludku z NaNO₃

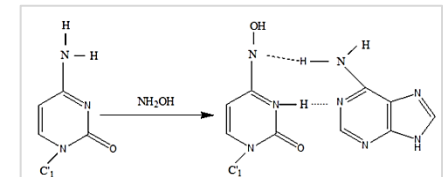
Hydrogensířičitan (HSO₃⁻)

- deaminace C, GC → AT

Hydroxylamin

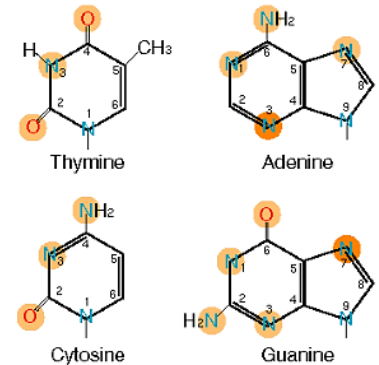
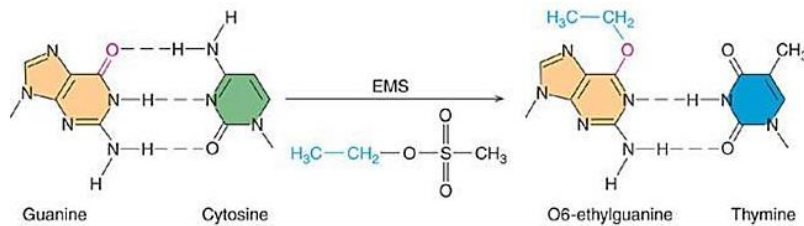
- reaktivita s C
- vznik hydroxyamino skupiny, párování s A, GC → AT

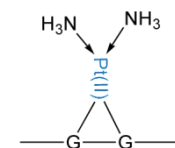
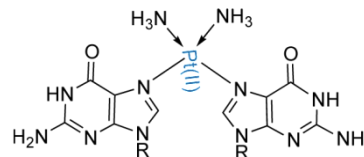
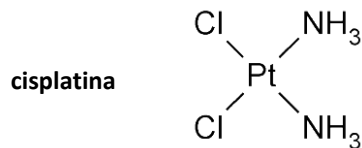
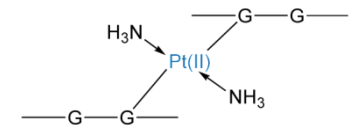
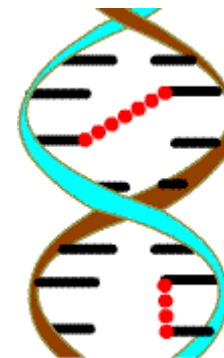
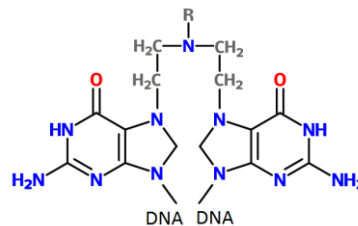
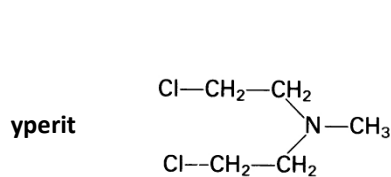
Indukované mutace - chemomutageny

Alkylační látky

- alkylace nukleofilních center bází DNA, atomy dusíku a kyslíku
- jednofunkční - jedna reaktivní skupina, alkylace bází mění jejich párování
- př. ethylmetansulfonát (EMS)

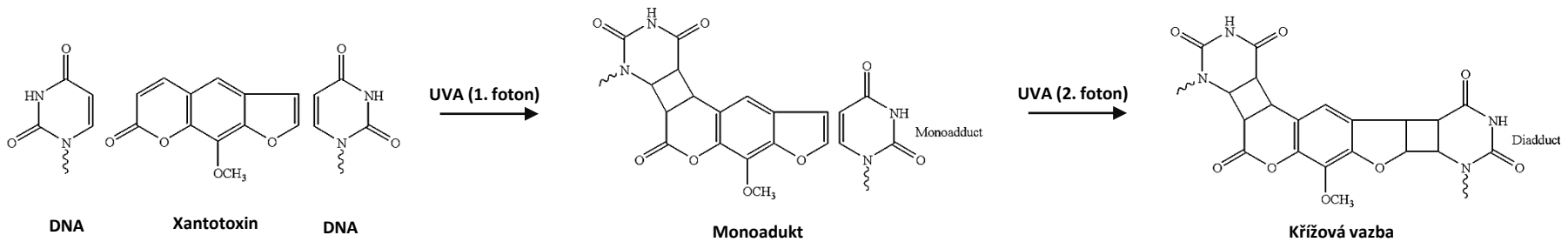
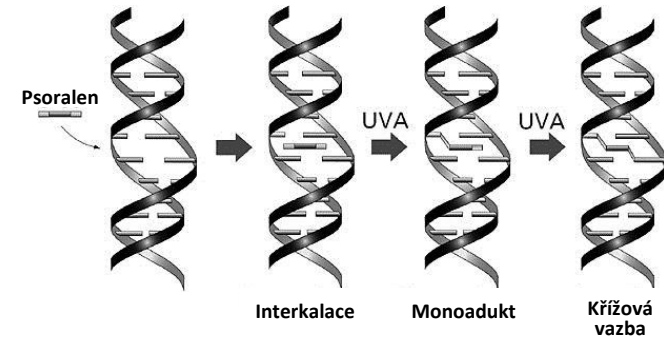
- dvojfunkční - dvě reaktivní skupiny, tvoří křížové vazby mezi dvěma nukleofilními centry
- zástava replikace DNA, využití v chemoterapii
- př. yperit (hořčičný plyn)

Indukované mutace - chemomutageny

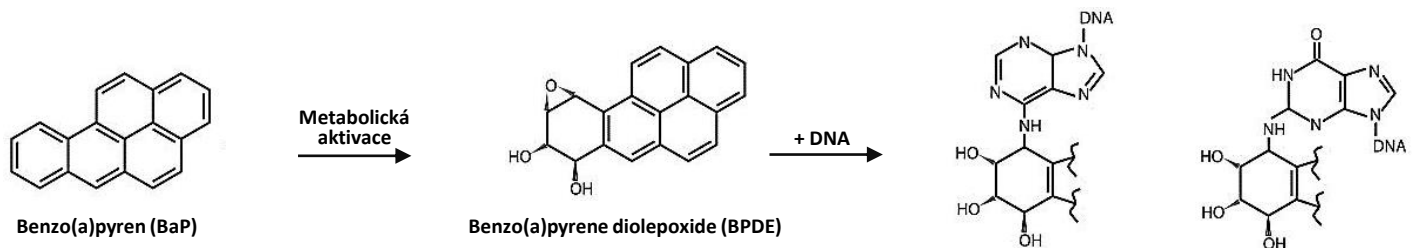
Psoraleny

- planární tricyklická konfigurace, interkalace mezi sousední nukleotidy v dsDNA, posunové mutace
- fotoreaktivace UVA světlem vede k tvorbě monoadduktů a křížových vazeb na DNA, zástava replikace

Polyaromatické uhlovodíky

- interkalace do dsDNA, metabolickou aktivací vznikají epoxidy, které tvoří monoaddukty s DNA
- př. benzo(a)pyren

Indukované mutace - promutageny

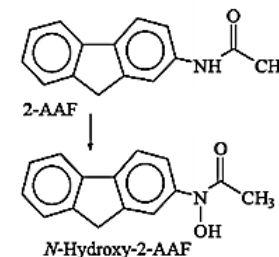
Promutageny jsou samy o sobě neškodné. Vyžadují metabolickou aktivaci, aby se staly mutageny.

Benzo(a)pyren

- produkt nedokonalého spalování
- uhelný dehet, výfukové plyny, cigaretový kouř, grilované maso
- vznik epoxidů tvořících adukty s DNA

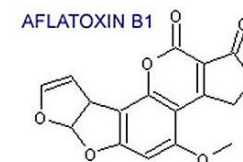
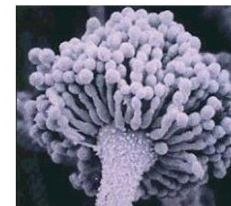
2-acetylaminofluoren (AAF)

- původně vyvinut jako insekticid
- vznik N-hydroxy-2-aminofluorenu tvořícího adukty s DNA
- nádory jater, močového měchýře, ledvin

Aflatoxiny

- mykotoxiny produkované plísněmi rodu *Aspergillus*
- kontaminované potraviny (obilniny, olejniny, koření, ořechy)
- vznik aflatoxinu M₁, jeden z nejsilnějších jaterních mutagenů

Dusičnany, dusitany

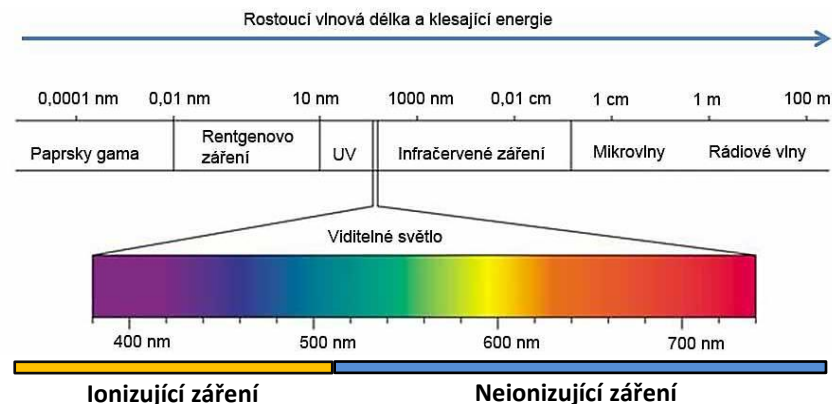
- hnojiva, potravinové konzervanty; potraviny rostlinného i živočišného původu
- vznik nitrosaminů, které modifikují báze DNA a mění jejich párování

Indukované mutace - fyzikální mutageny

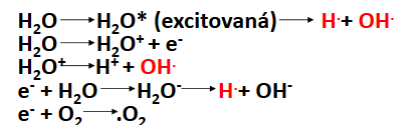
Ionizující záření

- záření s dostatkem energie pro ionizaci atomů a molekul ozářené látky
- gama záření, paprsky X, část UV záření
- vyvolává vznik modifikovaných bází, křížových vazeb a jednořetězcových i dvouřetězcových zlomů DNA

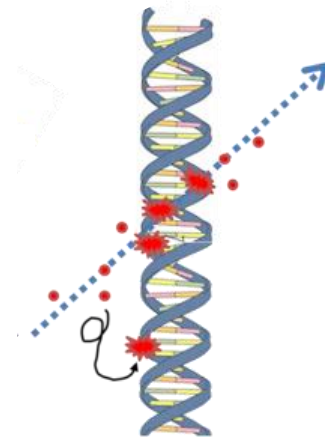
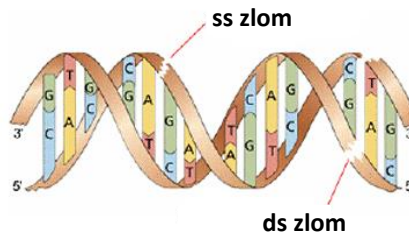
(i) nepřímý účinek (65 % poškození)

- ionizace vody a vznik vysoce reaktivních radikálů
- modifikace bází: hydroxylace, deaminace, demethylace

(ii) přímý účinek (35 % poškození)

- absorpce energie molekulou DNA, která se ionizuje a dochází ke štěpení vazeb a zlomům DNA
- př. ozáření dávkou 1 Gy vyvolá v buňce 15 - 60 ds zlomů, > 1000 ss zlomů

Indukované mutace - fyzikální mutageny

Ultrafialové záření

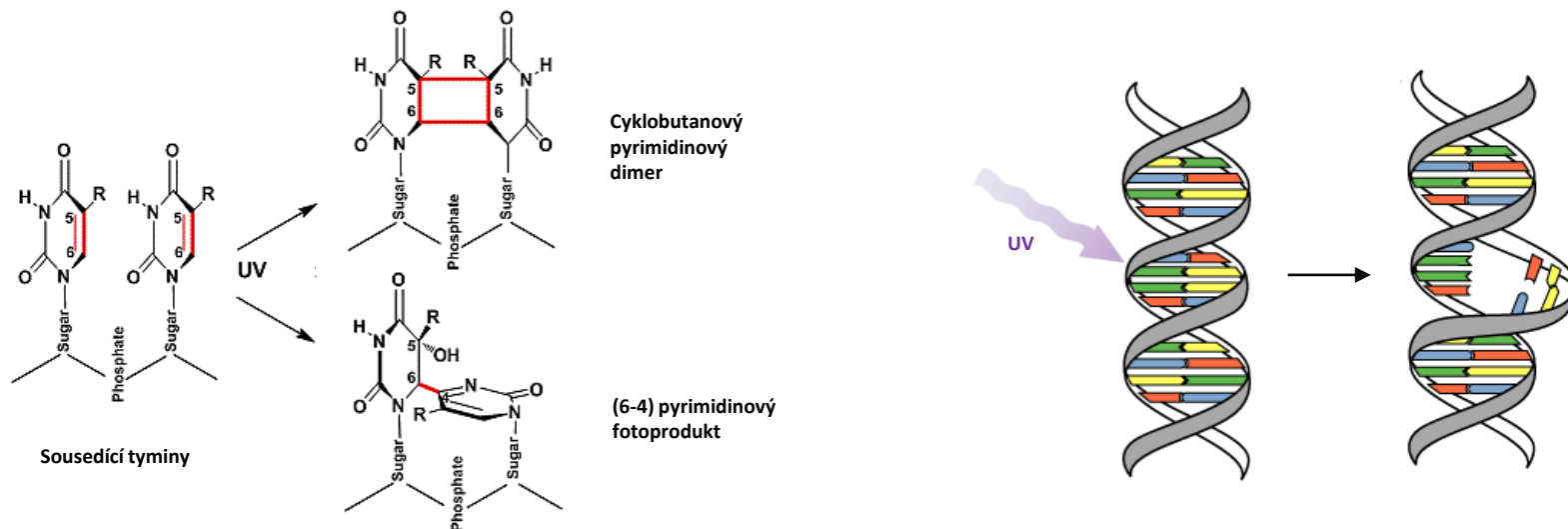
- nižší energie a specifitější účinek než ionizující záření, absorpční maximum bází při 254 nm

(i) zvýšení frekvence spontánních mutací

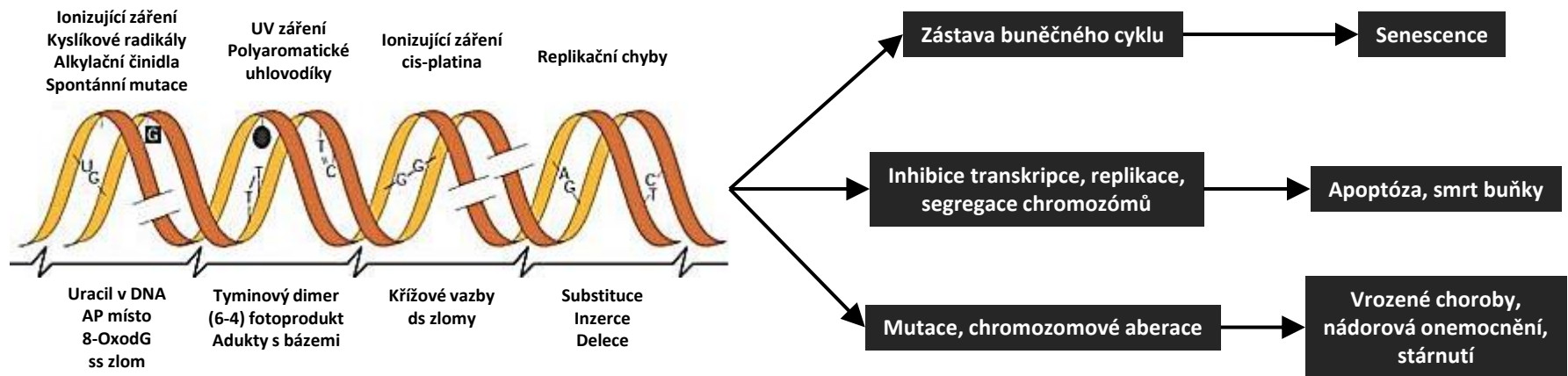
- zachycená energie excituje atomy, které se stávají reaktivnější a přecházejí do tautomerů

(ii) tvorba pyrimidinových dimerů

- dimerizace dvou sousedních pyrimidinových molekul na stejném řetězci DNA
- kovalentní spojení přes cyklobutanový kruh či (6-4) pyrimidinové fotoprodukty
- porušují strukturu DNA a narušují replikaci
- nejčastěji tyminové dimery

Opravy poškozené DNA

V buňkách existují mechanismy, pomocí kterých buňka rozezná a úplně nebo do určité míry odstraní poškození DNA. Tyto opravné mechanismy jsou katalyzovány různými sadami enzymů.

Schopnost opravit poškozenou DNA je zásadní pro udržení integrity genomu buněk a pro normální fungování mnohobuněčného organismu.

Tomas R. Lindahl, Paul L. Modrich, Aziz Sancar získali v roce 2015 Nobelovu cenu za chemii za výzkum v oblasti molekulárních mechanismů oprav DNA.

Typy oprav DNA:

- úplná oprava - oprava na původní stav bez syntézy DNA
- excizní oprava - vyštěpení poškozeného místa, syntéza nepoškozené DNA
- tolerantní oprava - obnova funkce DNA bez opravy poškození

Úplné opravy DNA

Fotoreaktivace

- odstranění pyrimidinových dimerů v DNA vyvolaných UV zářením
- katalyzována fotolyázou (aktivace VIS o vlnové délce 340 - 400 nm)
- fotolyáza štěpí cyklobutanový kruh v pyrimidinovém dimeru
- fylogeneticky konzervativní mechanismus, u savců excizní oprava

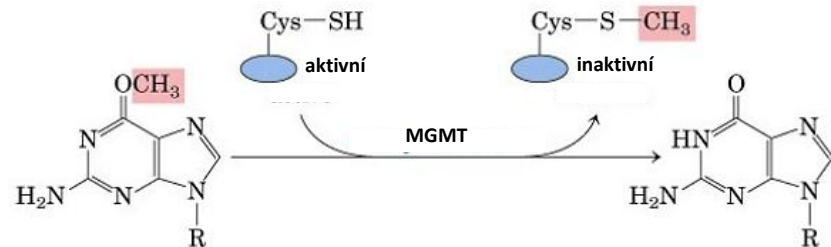
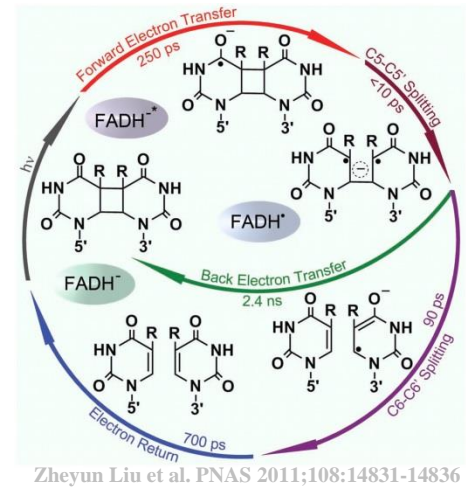
Přímá oprava alkylovaných bází

O⁶-metylguanin-DNA-metyltransferáza

- u lidí *MGMT*, u bakterií *Ada*; „sebevražedný enzym“
- demethylace O⁶-metylguaninu na guanin, přenos metyl skupiny na vlastní Cys
- deficity *MGMT* nalezeny u nádorů děložního hrdla, kolorekta, žaludku, jater, glioblastomu
- u bakterií adaptivní odpověď na alkylační poškození
  - *Ada* odstraňuje alkylace z O⁶-metylG a O⁴-metylA (Cys321) i cukrfofátové páteře (Cys69)
  - methylace Cys69 mění *Ada* na silný aktivátor transkripce sebe sama a dalších opravných genů

N¹-metyIA, N³-metylC: demethylace enzymem ALKBH

N³-metyIA, N⁷-metylG: excizní opravy

Excizní opravy DNA

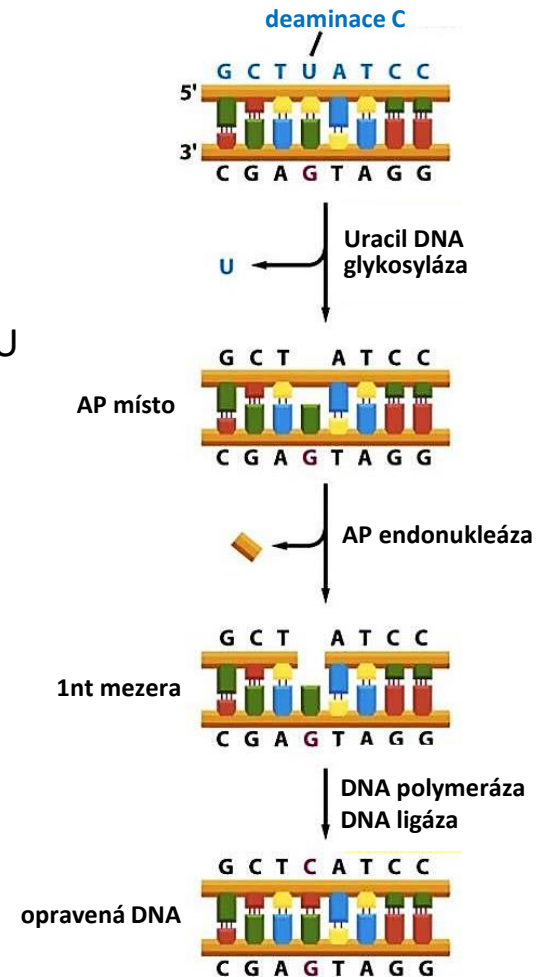
Evolučně konzervativní, u prokaryot i eukaryot.

Třístupňový proces:

1. rozpoznání a vyštěpení poškozené DNA, nukleázy
2. zaplnění mezery správnými nukleotidy, DNA polymerázy
3. spojení zlomu v cukr-fosfátové páteři, DNA ligázy

Bázová excizní oprava (BER)

- oprava poškozených bází (oxidace, alkylace, deaminace), odstranění U
- DNA glykosyláza
  - rozeznání a odstranění nevhodné báze, tvorba AP míst
  - různé typy na jednotlivá poškození
- AP endonukleáza
  - vyštěpení AP místa, tvorba 3'-OH
  - u člověka APEX1 a APEX2
- DNA polymeráza
  - připojení správného nukleotidu
  - Pol β u eukaryot, Pol1 u prokaryot
- DNA ligáza
  - spojení řetězce
  - DNA ligáza III u lidí
- zvýšené riziko kolorektálních nádorů u mutací Pol β , DNA glykosylázy

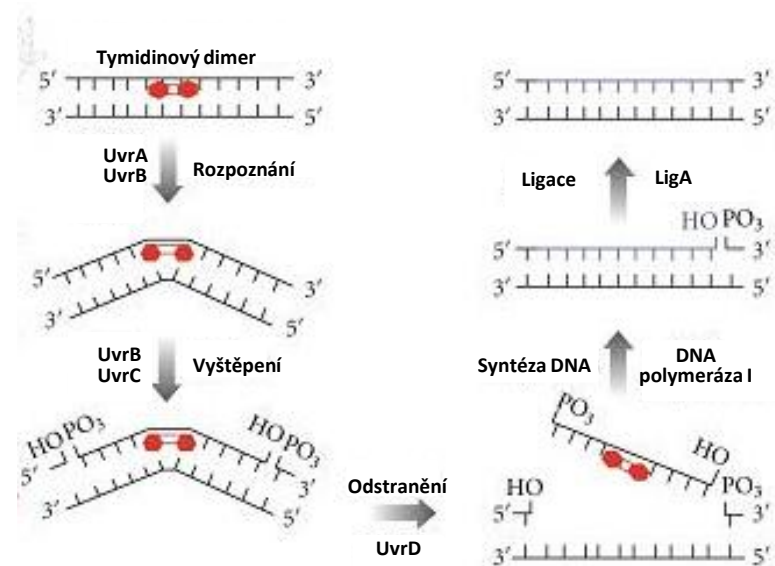
Excizní opravy DNA

Nukleotidová excizní oprava (NER)

- oprava rozsáhlejšího poškození DNA, které mění a deformuje dvoušroubovici DNA
- adukty bází, UV fotoprodukty

Bakterie

- rozeznání poškozeného místa - UvrAB
- vyštěpení poškozeného místa (13 nt) - UvrBC
- uvolnění vyštěpeného úseku - UvrD
- dosyntetizování chybějící DNA - PolI
- spojení řetězce - LigA

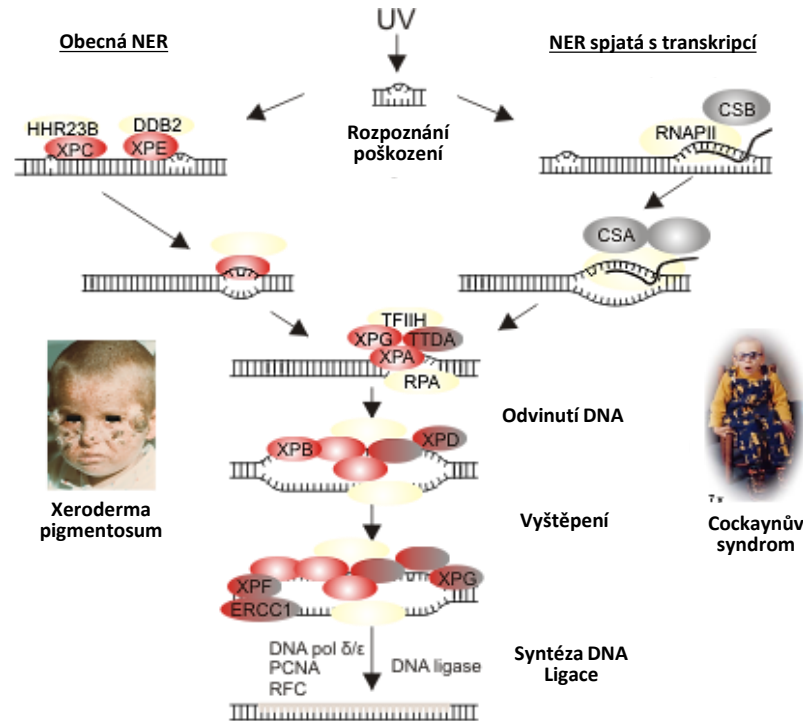

Člověk

- rozeznání poškozeného místa
- odvinutí DNA
- vyštěpení poškozeného místa (24 nt)
- dosyntetizování chybějící DNA
- spojení řetězce

XPA, XPC, XPE; CSA, CSB
XPB, XPD
XPF, XPG
Polδ/ε
DNA ligáza I

Excizní opravy DNA

- deficity v NER mechanismech geneticky podmiňují některé syndromy

Xeroderma pigmentosum - autosomálně recesivní choroba, nejčastěji deficit XPA, XPC

- extrémní citlivost k slunečnímu záření

- > 1000 x zvýšeno riziko vzniku kožních nádorů

Cockaynův syndrom - autosomálně recesivní choroba, deficit CSA, CSB

- fotosenzitivita, trpaslctví, retinitis pigmentosa

Excizní opravy DNA

Oprava chybného párování (mismatch repair)

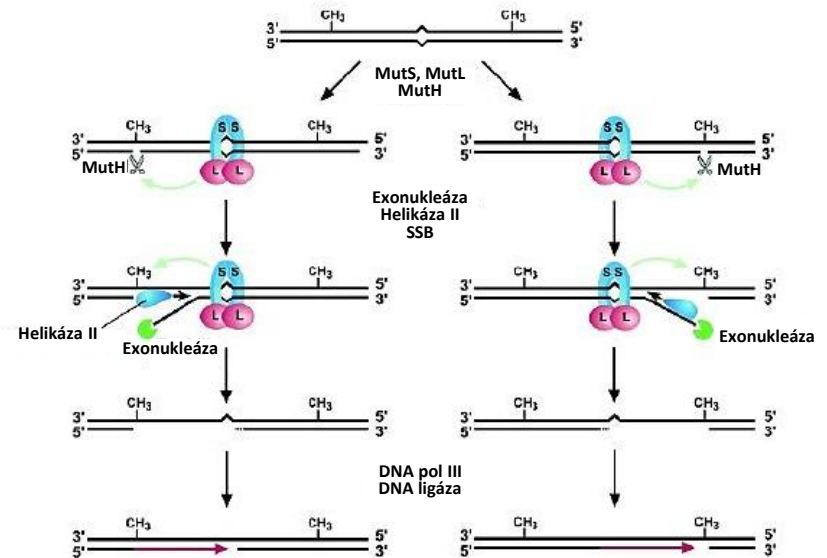
- frekvence chyb při syntéze DNA replikace
- + proofreading
- + opravy

1 : 100.000

1 : 10.000.000

1 : 1.000.000.000

- třeba odlišit nový řetězec s chybou od původního
- u E. coli Dam metyláza, která metyluje A v sekvenci GATC, těsně po replikaci hemimetylovaný stav
- rozpoznání chybného nukleotidu (MutS)
- navázání opravných enzymů (MutL, MutH)
- vyštěpení chybné sekvence
  - MutH rozezná nemetylovanou GATC a štěpí ji
  - exonukleáza spolu s helikázou a SSB proteiny odstraňuje naštěpený řetězec až k chybnému nt
- syntéza DNA podle původního řetězce (Pol3)
- spojení řetězce (DNA ligáza)
- GATC zametylována i v opraveném dceřiném řetězci (Dam metyláza)

- opravný systém používán i u eukaryot a člověka, mutace v opravných genech zvyšují riziko rakoviny

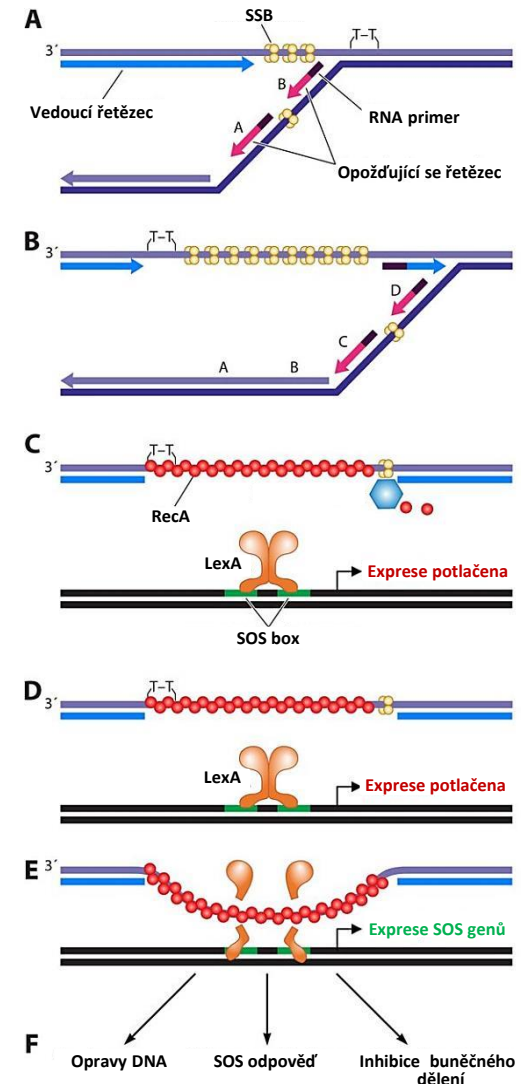
Tolerantní opravy

SOS odpověď

- koordinovaná syntéza enzymů a spuštění záchranných opravných mechanismů
- indukována rozsáhlým poškozením DNA, přetížením reparačních mechanismů, akumulací poškozené DNA
- náchylná k chybám, umožňuje buňce přežít za cenu mutageneze
- LexA potlačuje expresi cca 18 genů vazbou na SOS box v jejich promotoru (SOS regulon)

lexA, recA, umuC, umuD, sulA, uvrA, uvrB, uvrC, ssb,...

- akumulace ssDNA v poškozených buňkách aktivuje RecA
- aktivní RecA způsobuje rozklad LexA, čímž se zvyšuje exprese genů SOS regulonu
- zastavení buněčného dělení - SulA, SulB
- zvýšená činnost NER - UvrABC
- potlačení exonukleázové aktivity Pol3, začlenění jakékoli báze proti thyminovému dimeru - UmuCD (PolIV), RecA
- vlivem oprav mizí ssDNA, RecA přechází do inaktivního stavu, neštěpený LexA opět potlačuje SOS regulon
- výsledkem je přežití buňky se zvýšenou pravděpodobností mutací

Opravy dvojřetězcových zlomů

Štěpení cukr-fosfátové kostry a dvouřetězcové zlomy indukovány ionizujícím záření, chybami v replikační vidlici, působením některých chemikálií.

Nebezpečí fragmentace chromozomů, přestaveb genomu, ztráty genetické informace.

Nehomologní spojování konců (NHEJ)

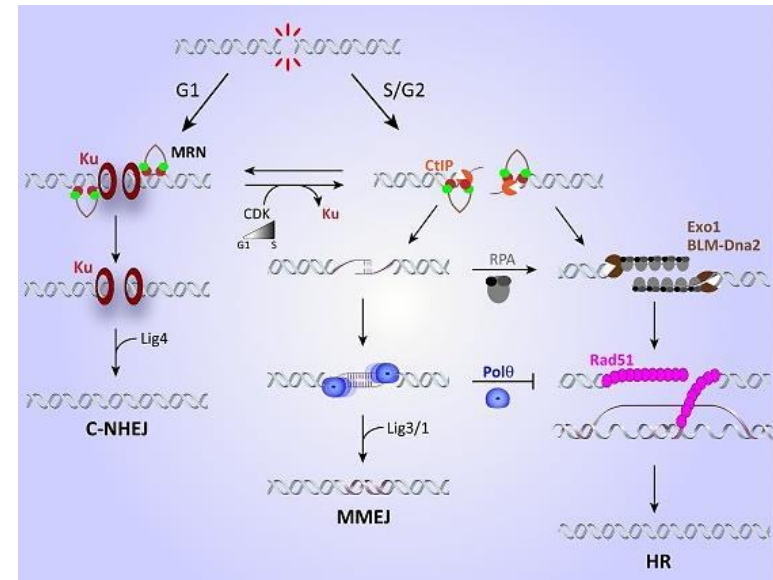
- v G1 fázi buněčného cyklu, před replikací DNA
- zarovnání zlomených řetězců a následné znovu spojení
- náchylné k chybám, možná ztráta nukleotidů

Spojování konců přes mikrohomologii (MMEJ)

- v brzké S fázi buněčného cyklu
- úprava konců, která odhalí krátkou oblast homologie
- párování homologní oblasti, spojení řetězců

Homologní rekombinace (HR)

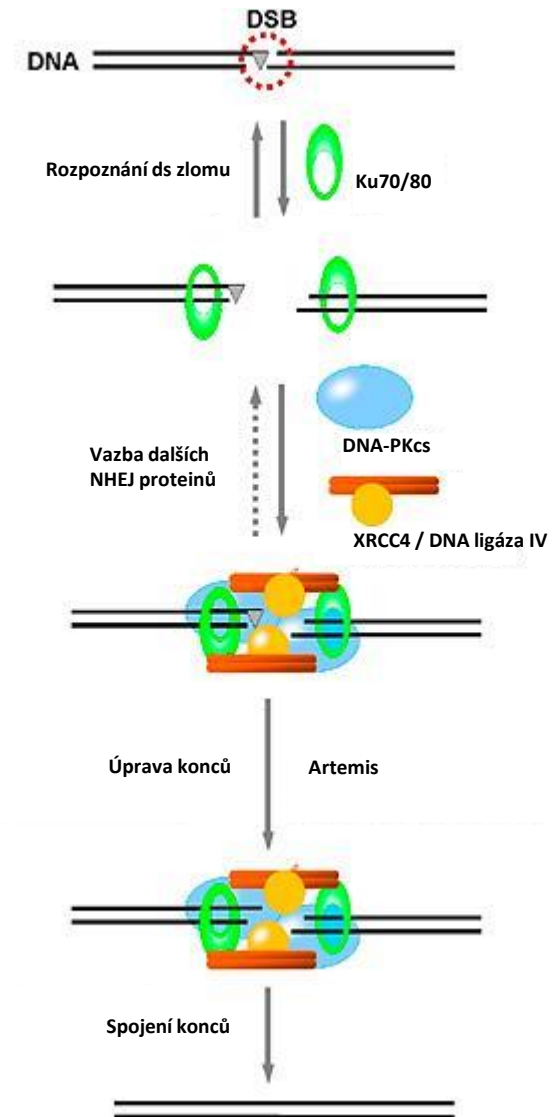
- v S/G2 fázi buněčného cyklu, po replikaci DNA
- bezchybná oprava bez ztráty genetické informace
- tvorba jednořetězcových přesahů, vyhledání homologní DNA, opravná syntéza DNA dle templátu, spojení volných konců

Opravy dvojřetězcových zlomů

Nehomologní spojování konců (NHEJ)

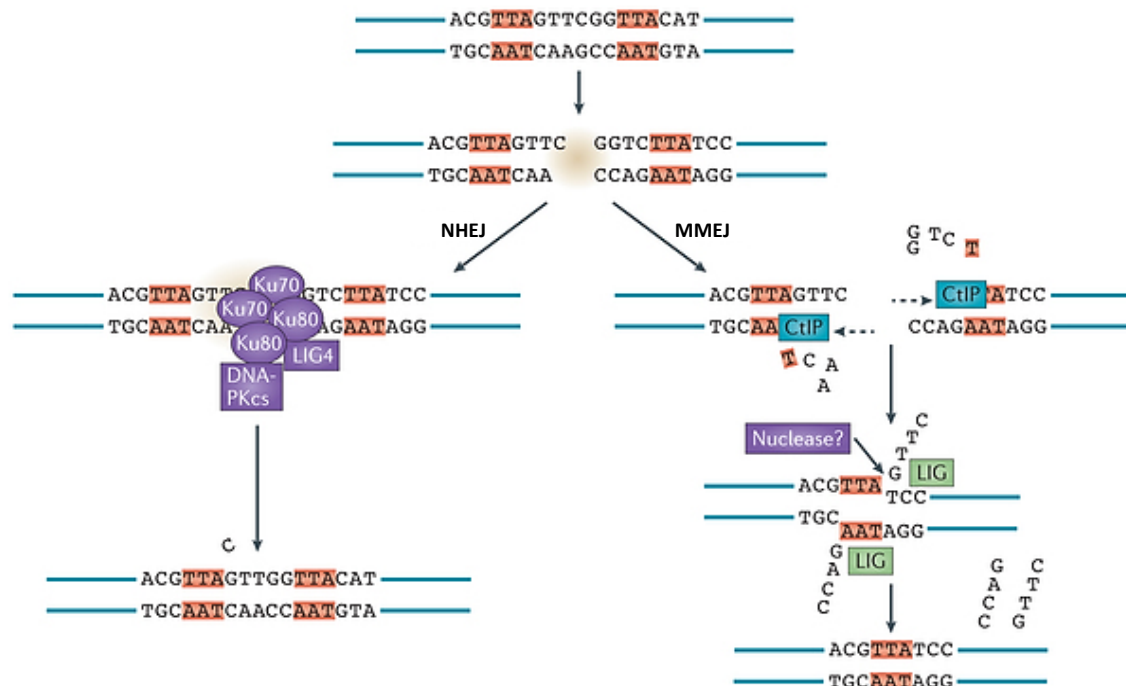
- evolučně konzervativní mechanismus
- převládající oprava ds zlomů v savčích buňkách
- přesnost opravy - spojení tupých konců
  - zarovnání a spojení převislých konců
- prokaryota
  - E.coli pouze homologní rekombinace
  - některé druhy i NHEJ (Ku, LigD)
- člověk
  - rozeznání konců (Ku70/80, DNA-PKcs, MRN komplex)
  - úprava konců (nukleáza Artemis)
  - spojení konců (komplex XRCC4 / DNA ligáza IV)
- mutace v XRCC4 a Lig4 genetickou podstatou syndromů projevujících se citlivostí k ionizujícímu záření, těžkými imunodeficity, mikrocefalií

Opravy dvojřetězcových zlomů

Spojení konců přes mikrohomologii (MMEJ)

- rozeznání konců v místě zlomu (PARP1, MRN komplex) a jejich úprava (FEN1)
- nalezeny a spárovány mikrohomologie
- přesahy za homologními oblastmi odbourány (FEN1 ?)
- spojení volných konců řetězců (komplex XRCC1 / DNA ligáza III)
- oprava náchylná k chybám (delece DNA mezi mikrohomologiemi), využívána při inaktivaci NHEJ
- zvýšená exprese či aktivita proteinů MMEJ nalezena u celé řady nádorových onemocnění

Homologní rekombinace

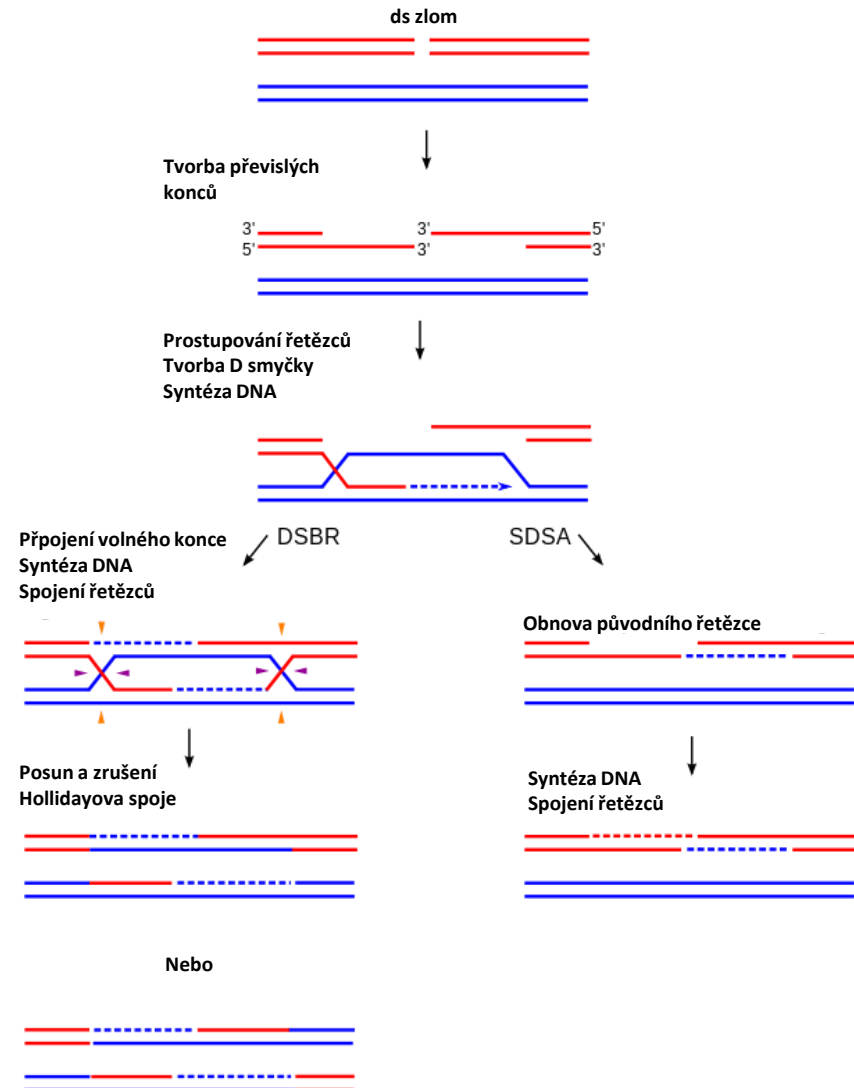
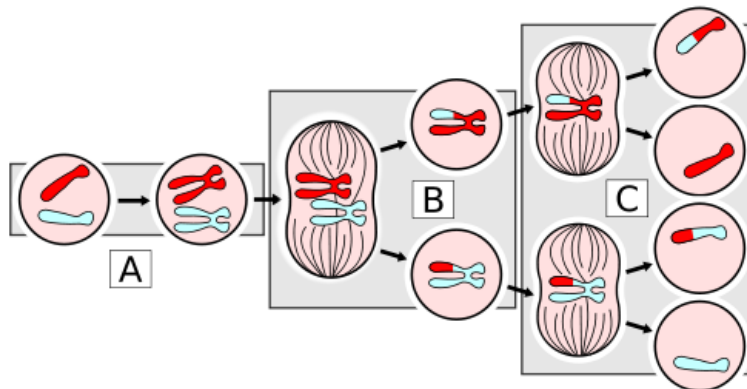
Výměna genetické informace mezi dvěma homologními molekulami DNA.

Probíhá u všech organismů

- mezi virovými genomy v hostitelské buňce
- u bakterií během transformace, konjugace
- během meiózy eukaryotických buněk
- při opravách ds zlomů DNA

Dva modely oprav ds zlomů DNA pomocí homologní rekombinace

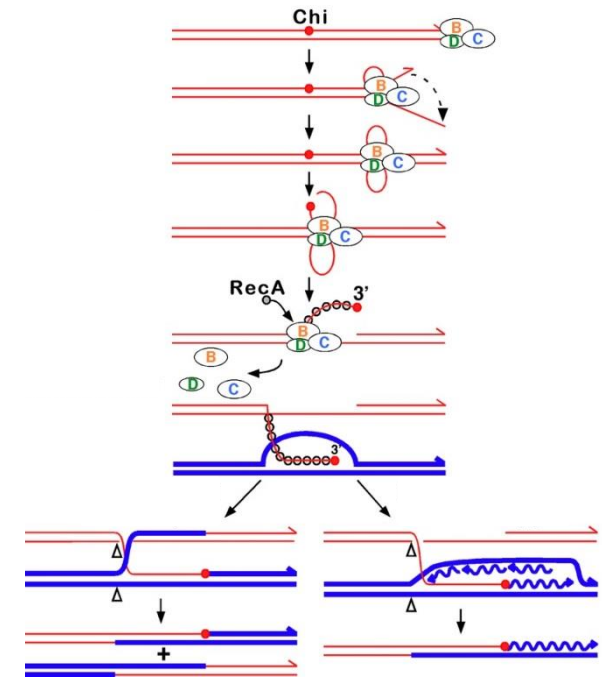
- Hollidayův model (DSBR, double-strand break repair)
- nasedání závislé na syntéze (SDSA, synthesis-dependent strand annealing)

Homologní rekombinace

Bakterie

- hlavní opravný mechanismus ds zlomů
- vazba komplexu RecBCD na konec vytvořený ds zlomem
- odvíjení dsDNA helikázovou aktivitou RecBD
- pohyb RecBCD komplexu podél molekuly DNA
- po dosažení místa Chi (5'-GCTGGTGG-3', každých 5 kb) je štěpen jeden z řetězců, na odvíjený řetězec se váže RecA
- vzniklé nukleoproteinové vlákno prostupuje do homologní DNA za vzniku D-smyčky
- vznik a posun Hollidayova spoje (RuvAB), který je zrušeno působením RuvC za vzniku rekombinantních molekul
- 3' konec Chi struktury může být použit pro syntézu nového řetězce, potom vzniká jedna rekombinantní a jedna původní molekula DNA

Člověk

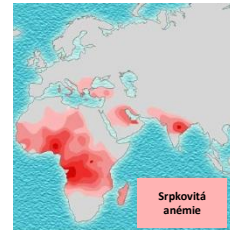
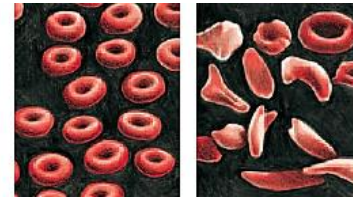
- rozpoznání zlomů a úprava vzniklých konců - BRCA2, Rad52, Rad54, Rad51
- nukleoproteinové vlákno - Rad51
- různé helikázy (RecQ), nukleázy, topoizomerázy
- deficity v procesech HR spjatý s tvorbou nádorů, početními chromozomovými abnormalitami

Opravy poškozené DNA

Při selhání replikačních a opravných mechanismů dochází ke vzniku mutací. Záměna pouhého jednoho nukleotidu může vážně poškodit zdatnost a zdraví organismu.

- např. srpkovitá anémie

HbA							HbS						
CTG	ACT	CCT	GAG	GAG	AAG	TCT	CTG	ACT	CCT	GTG	GAG	AAG	TCT
Leu	Thr	Pro	Glu	Glu	Lys	Ser	Leu	Thr	Pro	Val	Glu	Lys	Ser
3			6			9	3			6			9

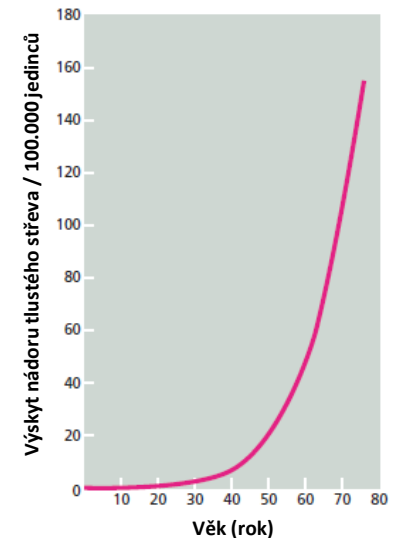
Změny DNA v zárodečných buňkách přenášeny na potomstvo.

Změny DNA v somatických buňkách mohou vést ke vzniku nádorových onemocnění. Pravděpodobnost akumulace dostatečného množství mutací pro vznik nádoru roste s věkem.

Chyby v opravných mechanismech zvyšují frekvenci spontánních mutací a citlivost buněk k mutagenům.

Nalezeno přes 30 mutací v genech pro opravy DNA, které mimojiné zvyšují riziko vzniku nádoru.

Využití chemických i fyzikálních mutagenů při léčbě nádorových onemocnění (chemoterapie, radioterapie).

Shrnutí

- Před tím než se buňka rozdělí, musí replikovat veškerou genetickou informaci uloženou v DNA.
- Vlákna v dvouřetězcové DNA jsou navzájem komplementární, každé z nich proto může sloužit jako templát pro syntézu dalších vláken. Během replikace DNA vznikají dvě úplně stejné molekuly, což umožňuje kopírovat genetickou informaci a předávat ji do dceřiných buněk a z rodičů na potomstvo.
- Během replikace DNA se vlákna dvoušroubovice oddělují za vzniku replikační vidlice ve tvaru „Y“. DNA polymeráza na každém z vláken vytvoří nový komplementární řetězec DNA.
- DNA polymeráza syntetizuje DNA pouze v jednom směru, takže pouze vedoucí řetězec může být v replikační vidlici tvořen nepřerušovaně. Na opoždujícím se řetězci probíhá syntéza DNA přerušovaně, ve formě krátkých fragmentů, které jsou následně spojeny do souvislého řetězce.
- Syntéza DNA začíná od krátkých RNA primerů, které jsou následně odstraněny a nahrazeny DNA.
- Replikace DNA vyžaduje spolupráci mnoha proteinů, které tvoří multienzymový komplex pohybující se podél replikované DNA.
- U eukaryot jsou konce chromozomů replikovány pomocí telomerázy.
- DNA polymeráza se vyznačuje vysokou přesností replikace podporovanou proofreadingovou aktivitou. Případné chybné báze jsou opravovány pomocí oprav chybného párování bází.
- Poškození DNA je opravováno řadou enzymů, které poškozené místo rozeznají, odstraní a nahradí novou DNA, která se tvoří podle nepoškozeného templátu.
- Dvouřetězcové zlomy DNA jsou opravovány v závislosti na fázi buněčného cyklu pomocí nehomologního spojování konců či homologní rekombinace.

Zvídavé otázky

Vysvětlete vlastními slovy, proč se replikace DNA označuje jako „semikonzervativní“?

Proč jsou telomery a telomeráza potřebné pouze pro replikaci eukaryotických chromozomů a prokaryotických ne?

Která z následujících tvrzení jsou pravdivá? Vysvětlete svoji odpověď.

- a) Bakteriální replikační vidlice je asymetrická, protože obsahuje dvě DNA polymerázy, které se liší ve své struktuře.
- b) Okazakiho fragmenty jsou odstraňovány nukleázou, která degraduje RNA
- c) Frekvence replikačních chyb je snižována jak proofreadingovou aktivitou DNA polymerázy tak opravou chybného párování bází.
- d) Při chybění oprav DNA jsou geny nestabilní.
- e) Žádná z chybných bází vzniklých deaminací se v DNA přirozeně nevyskytuje.
- f) Nádory mohou vznikat v důsledku akumulace mutací v somatických buňkách.

Zvídavé otázky

- V jakém pořadí by denaturovaly následující molekuly DNA při postupném zahřívání jejich roztoku?
  - A) 5'-CCGGGCCAGCCGGTGTGGGTTGCCGAGG - 3'
3'-GGCCCGGTTCGGCCACACCCAACGGCTCC - 5'
  - B) 5'-AGTGCTTGATCGAT - 3'
3'-TCACGAACTAGCTA - 5'
  - C) 5'-ATTATAAAATATTTAGATACTATATTTACAA- 3'
3'-TAATATTTTATAAATCTATGATATAAATGTT- 5'
- Rychlost syntézy DNA u *E.coli* je 100.000 nt / min. Replikace celého chromozomu trvá 45 minut. Kolik párů bází obsahuje chromozom *E.coli*? Jaká je přibližná délka tohoto chromozomu?
- Haploidní genom *D. melanogaster* obsahuje $1,35 \times 10^8$ bp. Syntéza na jedné replikační vidlici probíhá rychlostí 30 bp/s. Obě kopie genomu se zreplikují během 5 minut. Kolik replikačních počátků je pro takto rychlou syntézu DNA potřeba?
- Jaký bude konečný produkt nebo stav replikace, pokud bude mutací inaktivován následující enzym, a i přes tuto mutaci se bude buňka snažit zreplikovat DNA?
  - a) DNA-polymeráza
  - b) DNA-ligáza
  - c) DNA-helikáza
  - d) primáza

